

Cent anys de literatura menorquina (16/02/06)

Joan F. López Casasnovas

Quan el meu amic Joan Hernández, president d'aquest Ateneu, em va fer l'honor de convidar-me a participar en una conferència sobre literatura menorquina en aquesta anàlisi multidisciplinària de la centúria passada —per cert, molt bona idea que connecta amb la tasca que cent anys enrere van dur a terme il·lustres ateneistes i que recull la *Revista de Menorca* de principi dels nou-cents—, vaig ser molt falaguer a acceptar-ne la invitació. Per poc que hi hagués pensat, hauria vist no sols la complexitat del repte, sinó que jo, coneixent les meves limitacions, no era la persona més idònia per assumir-lo. Però, en fi, ja que ets anat al ball, balla. Esper, en tot cas, que la meva malaptesa no els sigui a vostès, que han tingut l'amabilitat de venir a escoltar-me, insuportable. Anem, doncs, per feina.

Em propòs de passar una mirada ampla sobre el centenar d'anys mal comptats que van de la darrereria del segle XIX al punt de guaita damunt els 2000 pel que fa al que ha estat la vida literària a la nostra illa. Som conscient que això tampoc no ho podré fer, perquè per vida literària no sols s'ha d'entendre la producció de lletra escrita i creació oral que moltes persones han fet en aquest bocinet de món, la majoria amb voluntat i unes quantes, més tost poques, amb qualitat, sinó que hauria de referir-me endemés a qüestions sociològiques gens alienes a la

literatura, com són capacitat i nivells de lectura, empreses editorials, tertúlies i plataformes de discussió i intercanvi, temps de treball i temps de lleure de les classes socials, teatres i companyies teatrals, festes, premis i concursos, epistolaris, biblioteques i bibliografies i un llarg etcètera.

Ara bé, aquesta tasca, imprescindible com a prèvia per a una bona síntesi, encara s'està fent. Fa poques setmanes l'IME i l'Ajuntament de Ciutadella han premiat precisament amb el Francesc de B. Moll de recerca filològica una proposta d'investigació en aquest sentit de na Sílvia Pons, jove mercadalenca que treballa a la Universitat de Lleida. I a Lleida, precisament, Josefina Salord va pronunciar una ben documentada conferència cartografiant la literatura actual de Menorca.¹

En tant que aquestes feines sectorials van donant fruit, vet aquí la meva visió, segurament plena de llacunes i, és clar, totalment discutible.

En dir que la literatura menorquina va estar sota mínims en bona part d'aquest segle, tot i algunes puntes excepcionals, però que ha experimentat en el darrer quart de segle un procés de recuperació espectacular, que ens acosta a una desitjada normalitat, ja estaria dit tot el que vull dir-los avui vespre. Pensem, per exemple, que Joan Timoner i Petrus, en prologar l'edició de l'adaptació per al teatre del *Viatge tràgic de l'amo en Xec de s'Ullastrar*, feta per Frederic Erdozaín, recordava les converses d'ambdós poetes "sobre punts concrets del llenguatge popular o dialectal, sobre precisió de conservar íntegre l'ambient illenc, el color local, àdhuc amb les inherents limitacions d'allò tan subtil de què se n'ha dit 'l'ànima de Menorca', coses totes elles problemàtiques i qüestionables, però ben nostres, a causa de l'aïllament natural, circumstàncies històriques, la manca de tradició literària suficient dins l'illa i d'altres concauses molt complexes [...]" I això ho deia l'any 1974, quan un joveníssim Pau Fanner acabava d'irrompre en el panorama literari català amb *Contes menorquins* (1972) i *L'Arcàngel* havia guanyat el premi Ciutat de Palma 1973!

La cosa ja s'ho val. En aquell moment, quan el canvi democràtic ja premia per néixer, amb tot el que representaria per a la llibertat d'expressió, l'ensenyament del català, noves polítiques culturals, etc., a Menorca, a la fi, una editorial publicava un text teatral que havia estat l'èxit més notable de l'escassíssima dramaturgia menorquina del s. XX, una obra estrenada l'any 1966. I allà es parlava d'aïllaments (no sols naturals!); doncs, calia trencar l'aïllament, sortir

¹ Vegeu *Revista de Menorca*, tom I, 86, (p. 11-29).

a l'exterior, com s'havia fet en els millors temps del segle XVIII, per impregnar-se de modernitat. Es parlava de circumstàncies històriques; doncs, ara la dictadura tocava la fi. Es qüestionava el model de llengua, entre el localisme dialectal i pintoresc i la necessitat d'un codi lingüístic modern i flexible; doncs, calia acabar amb els complexos diglòssics i emprar tota la riquesa de la llengua catalana amb pretensió d'universalitat. Per això també calia que el català entrés a l'escola amb tota la força i no sols com una assignatura ("lenguas nativas", en deien llavors). En Timoner i n'Erdozaín es lamentaven de la manca de tradició literària suficient dins l'illa; doncs, només calia guaitar més enllà de les mitgeres de les nostres tanques per adonar-nos de quina era la tradició d'on podien beure els autors menorquins: la de la totalitat de la llengua catalana i de la literatura universal! Tan profitós per al nostre hipotètic novel·lista era el coneixement de *Del cor de la terra* de l'escriptor de Castell, com el de *Solitud* de Víctor Català, de *Lo somni* de Bernat Metge, del *Bearn* de Villalonga o de Proust, Faulkner i Kafka i... Igualment seria saníssim per a la ment deixar enrere l'etapa animista de les essències menorquines i, des d'un innegable amor al país —diguem-ne menorquinisme—, ser capaços d'agafar-ne un cert distanciament irònic, a la vegada que l'escriptor no podia contemplar impassible les transformacions i els canvis —no sempre bons— que patia la seva —la nostra— societat insular.

El programa de regeneració, d'alguna manera exposat en les conclusions de l'Àmbit de Literatura del Congrés de Cultura Catalana (1977),² no era mal de entendre. Es podia formular, com veiem, en forma d'alternativa als manaments expressats a l'escrit de Joan Timoner.

Dit això, no és que vulgui defugir la responsabilitat de traçar unes línies de periodització, però voldria encara establir de bon començament uns criteris previs. Vegem què cal entendre quan parlem de LITERATURA MENORQUINA.

La cultura que es produeix en un determinat espai físic pot qualificar-se amb l'adjectiu que el denomina. Així podem parlar de cultura menorquina, cultura empordanesa, cultura catalana, australiana, francesa, etc. Però podríem també delimitar el mot cultura d'acord amb la llengua en la qual aquesta s'expressa.

2 S'hi reclamava: a) la total normalització lingüística; b) l'eliminació del colonialisme cultural; c) la creació d'una infraestructura editorial (producció, distribució i venda); d) la creació d'organismes d'escriptors que vetlessin pels interessos professionals i intel·lectuals dels escriptors, d'una banda, i que promoguessin tant a l'interior com a l'exterior la literatura catalana, que es volia com una literatura nacional.

D'aquesta manera, tindrem cultura en català, en francès, en espanyol, en anglès, en urdú, etc. Ara bé, quan es tracta de definir què entenem per cultura espanyola, francesa, anglosaxona o catalana, la cosa potser es complica una mica més. Aquesta noció podem referir-la si més no a dos factors:

1) El que es vincula amb una tradició de producció cultural de la qual es puen estils i referències, o bé contra la qual hom es revolta, però que, per aquesta mateixa raó, en depèn. Així doncs, es pot fer cultura catalana des de qualsevol territori; pensem, per exemple, en la literatura de l'exili; es pot fer cultura americana des de Fornells si el productor es vincula amb aquella tradició cultural encara que estiguin fent art o literatura des del port del nord de Menorca. És clar.

Una tradició cultural sempre pot empeltar-ne una altra o ser empeltada per una d'exterior: les tradicions són obertes i, a més, els creadors culturals troben gust a transitar-hi —i, en el seu cas, transgredir-les— amb la màxima llibertat.

En la vinculació amb una tradició cultural, la llengua és decisiva, sent com és una portadora, transmissora i estabilitzadora de primer ordre.

2) El segon factor perquè una cultura es pugui dir menorquina, catalana, espanyola o el que sigui depèn de la capacitat política d'apropiar-se d'aquesta tradició. La cultura necessita el reconeixement local i internacional que li pot oferir el poder polític, i el poder polític necessita la legitimitat que li proporciona una tradició cultural nacional.

En un terreny estrictament individual, es troben en aquest punt la fam (la necessitat material o simbòlica de l'artista) amb les ganes de menjar (l'ambició i el prestigi de la política, o millor dit, del poder). És el cas d'aquell novel·lista que, tot i sentir-se plenament vinculat al món de la seva infantesa (país, llengua, tradició...) opta, tanmateix, per escriure en una altra llengua i vincular-se al món cultural que s'hi vehicula sigui per raons d'estricta voluntat intel·lectual, o sigui perquè així hi troba un *modus vivendi*. Val a dir que en el panorama literari menorquí tenim casos de creadors que han fet aportacions (més o menys valuoses, ara no ho jutjarem) a la cultura castellana o espanyola per raons materials (feines de traducció, periodisme d'Àngel Ruiz i Pablo) o d'ambició i prestigi (l'autor des Castell va creure que la seva novel·la de més volada l'havia de fer en castellà —*La Nevatilla, Las metamorfosis de un erudito, Clara sombra, El*

final de una leyenda...— i Pau Faner va intentar el salt a la novel·la espanyola —*Caballos de carga, Flor de sal*— com han fet, d'altra banda, altres escriptors catalans, com Eugeni d'Ors o, en temps més actuals, Ferran Torrent i Maria de la Pau Janer, o el cas més recent d'Olga Xirinachs).

Però hi ha ambicions i potències polítiques de diferents proporcions que entren en conflicte, i hi ha artistes insaciabls que tant els fa menjar del plat d'una cultura nacional com d'una altra, mentre els l'omplin.

Arran de la qüestió plantejada sobre quins autors catalans havien de ser presents l'any que ve a la Fira del Llibre de Frankfurt, on la catalana hi serà com a cultura convidada, com vaig llegir en un article de Salvador Cardús,³ “en aquest sentit, el debat sobre què és cultura catalana no és un debat essencialista, ni de puristes contra cosmopolites, sinó que és un debat entre gent que té fam i gent que paga diners”.

Faig aquesta nota prèvia justament per delimitar l'abast del concepte que ens ocupa avui vespre: què hem d'entendre per literatura menorquina? Quins són els autors menorquins que cal inventariar? I les respostes no són gaire fàcils. Si consideréssim el criteri del lloc de naixement, ho seria Fernando Patxot o Alfredo Marquerie, o Nicolau Rubió i Tudurí, però no ho seria Margarida Ballester o Jordi Vivet. Si consideréssim la temàtica, amb independència de la llengua, hauríem de parlar, per exemple, del francès Eugène Dabit (*L'Île: Les compagnons de l'Andromède, Un matin de pêche i Les deux Marie*; París, 1934), de Màrius Verdaguer (Maó, 1885–Barcelona, 1963), de Francisco de Castells (*La Isla que navega*), d'Andrés Casasnovas, de Pedro J. Bosch...

Allò que interessa és saber què responen o haurien respost a les preguntes i què diuen o haurien dit què és la cultura menorquina. I què volen o van voler que fos. Llavors sabríem quin país, quina tradició i quin futur nacional —no ja cultural— defensa, o defensà, cadascú.

D'altra banda, no conec cap cultura “normal” que es faci aquests o semblants plantejaments. No veig en els llibres de text de literatura espanyola moderna cap escriptor en anglès o en altra llengua. El criteri, si haguéssim de referir-nos a temps més remots, podria variar i així parlariem de l'obra llatina de Ramon Llull o de Francesc Marçal, com els manuals de literatura espanyola solen esmentar la literatura hebrea de Dom Sem Tob o de Sèneca, Marcial o Sant Isidor de Sevilla, que escrivien en llatí.

3 “I tu, què dius que és?” (*Avui*, 11/11/05).

Per tant, la meua tria es decanta pels autors l'obra dels quals es vincula a la nostra illa (som conscient de la fragilitat del criteri), però sobretot pel fet d'haver usat el català com a codi literari.⁴

Els nostres escriptors i la consciència lingüística

Una literatura és una llengua, aquí i arreu del món. No estam per la trampa de diluir la nostra literatura dins el concepte més ampli i vague de cultura. Potser sí que dins la cultura menorquina, en un sentit ampli hi cabrien les aportacions literàries en llengua castellana, o francesa (pensem en les novel·les del ja esmentat Eugène Dabit ambientades a la Menorca dels anys 30); o les pintures de Hans Hartung, o la música de... Però la literatura és l'art de la paraula i una literatura és una llengua, l'únic adjectiu que es pot posar rere el nom d'un escriptor va en funció de la llengua que utilitza a l'hora de crear. Hi ha escriptors amb vocació bilingüe, és cert, però no és el cas de la immensa majoria, ni aquí ni enlloc. Per aquests mons de Déu els escriptors són anglesos, alemanys, francesos, catalans o castellans en atenció només a la llengua d'ús. Per això Kafka, per posar un exemple, va ser un ciutadà txec, però és un escriptor alemany. Aquest serà el cas dels escriptors que escriuen en castellà entre nosaltres: seran ciutadans catalans o de les illes (els Marsé, Goytisoló, Mendoza, Vila-Matas, Vázquez Montalbán, J. C. Llop, Cristóbal Serra, etc.), ciutadans com nosaltres sí, però escriptors en castellà. Això també val, doncs, per a aquells autors nats a Menorca o que han escrit des de la nostra illa obra en castellà: Màrius Verdaguer, Llorenç Lafuente, Joan Benejam, Pedro J. Bosch, José Luis Clemente, etc.

Al començament de segle el prejudici lingüístic estava fortament arrelat en la consciència de molts lletraferits menorquins. La cosa venia del segle anterior, quan l'espanyolització imposada des de la darrera reincorporació de Menorca a la corona borbònica el 1802 i el liberalisme jacobí havien devastat al llarg del segle XIX la poca confiança en la potència lingüística del català que els poguéu quedar als menorquins.

4 L'escriptor londinenc Matthew Tree ho té ben clar: "Literatura catalana és la feta en català. Independentment del lloc de naixement de l'escriptor. Jo sóc anglès, però no faig literatura anglesa, faig literatura catalana. Igual que un autor barceloní que escriu en espanyol fa literatura espanyola i no pas catalana". Tant de dir-nos que vivim en un país bilingüe, fins i tot ens volen fer dubtar que la literatura catalana s'escriu en català.

“Voldria que es nostro idioma / fos de paraules més fines / per dir-lès totes polides / i donar gust a sa ploma: / sa nostra llengua no dóna / ses lletres prou aclarides” —escrivia encara als anys cinquanta un glosador popular.⁵

La ideologia del bilingüisme pretén aconseguir una pau social i lingüística; però en aquest temps de presumpta pau no vol dir que els processos de substitució lingüística s'aturin —pèrdua d'ús social, pèrdua de representativitat, pèrdua de parlants dins la territorialitat lingüística i geogràfica... La llengua socialment minoritzada ho ha de saber, ha de reaccionar i ha d'utilitzar tots els recursos possibles que té a favor seu. I la literatura, que és emanació d'aquesta llengua, es troba en la mateixa situació i ha de reaccionar de manera semblant. Vulguem o no, formam part d'un sistema lingüístic i literari que ens defineix i ens explica. Tots tenim, doncs, una pertinença principal que actua de determinada manera dins del sistema i dins d'una relació d'interferència entre sistemes. La complexitat i la dificultat d'aquesta adscripció a un sistema determinat no ens ha de privar del coneixement de les lleis que regulen el seu funcionament (Àlex Broch, editor i crític literari).⁶

En el camí del recobrament lingüístic, no podem deixar d'esmentar, enguany que es commemora el centenari, l'impacte del Primer Congrés de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona l'octubre de 1906, sota la presidència de Mn. Antoni M. Alcover. S'hi varen inscriure més de tres mil participants, que procedien de totes les terres de l'àmbit lingüístic i de l'estranger, entre els quals tres menorquins hi presentaren sengles comunicacions (Francesc Camps i Mercadal, Àngel Ruiz i Pablo i Cosme Parpal). Tots partien d'una idea unànimament compartida: la unitat de la llengua catalana i de la cultura que s'hi manifesta. En el seu discurs inaugural al Teatre Principal de Barcelona, dia 13 d'octubre, el famós canonge mallorquí, apòstol de la llengua catalana, va dir:

[...] Sí, l'estimam, la nostra llengua, amb tota la nostra ànima. La volem així com és per la seva avior, per la seva naixença, per la seva història gloriosíssima... La volem honorada dels propis, respectada dels estranys, lliure de tot esclavatge, franca de tot tutoria, neta de tot deturpació i de tot estrangerisme, sia d'on sia. La volem potent, esplèndida, llampant, inesgotable, plena d'encís i de dolçor, brillant de tot vent vida,

5 Joan Sans, d'Alaior. Glosa núm. 4, del “Floquet de gloses / per a la memòria de sa visita que va fer a tots es pobles / de Menorca sa imatge de la Mare de Déu del Toro qui peregrina a Santiago l'any 1948”.

6 Àlex Broch, “Frankfurt: Manifest contra la confusió”, *Avui*, 31 de maig de 2005.

briu i delit, coronada de totes les resplendors, magnificències, filigranes i sublimitats de l'alta literatura, escorcollada de rel, aclarida en tots conceptes i enaltida com cap altra del món per la ciència filològica [...]

En efecte, la cultura nacional d'un poble es construeix sobre la llengua. A través de la llengua circulen les creacions amb què aquesta cultura es manifesta i pren forma. Més encara, quan es tracta d'explicar literatura (la raó fantàstica, que en diria Ramon Llull), l'art en què la llengua és matèria primera dels artistes, els quals, a la vegada, projecten la llengua al punt més alt d'expressivitat. Per a ells, l'escriptura és laboratori i taula de treball on es feineja amb les paraules i llur significats, i les paraules, frases, poemes, narracions, textos són les de la llengua catalana, la pròpia del poble menorquí des de fa 719 anys.

El conreu literari a la Menorca del segle XX té uns antecedents esplèndids, que hem de remuntar a la segona meitat del segle XVIII i el primer terç del XIX, de gran activitat creadora. Durant els anys que van de 1713 a 1802, l'illa fou l'únic territori dels Països Catalans que conservà el català com a idioma oficial i això, i una conjuntura social i econòmica favorable, permeté el desenvolupament literari en el marc de les tendències il·lustrades i neoclàssiques. En fi, els noms de Joan Ramis i Ramis (1746-1819), Antoni Febrer i Cardona (1761-1841) o Vicenç Albertí i Vidal (1786-1859) més que esmentats han estat i continuen sent objecte d'estudis rigorosos, que ens forneixen una idea cabdal de l'estatura intel·lectual de la seva obra.

Al llarg del segle XIX es desenvolupa a Europa el romanticisme, moviment vinculat al sorgiment de les nacionalitats, l'exaltació de la identitat i l'impuls de la burgesia sorgida de la Revolució Industrial. Aquestes circumstàncies emmarquen a Catalunya la Renaixença, amb l'oda *La Pàtria* de Bonaventura Carles Aribau com a símbol d'arrencada i els jocs florals com a punt de trobada d'una intel·lectualitat que pugna per retornar el català a l'àmbit de la literatura. Tant al País Valencià com a Mallorca, la flama de la Renaixença pren amb força i els noms dels valencians Constantí Llombart i Teodor Llorente i dels mallorquins Tomàs i Marian Aguiló, Josep Ll. Pons i Gallarza, Ramon Picó i Campanar, Pere d'Alcàntara Penya, Bartomeu Ferrà, Gabriel Maura, Manuela de los Herreros, etcètera es van afegint a l'impuls del renaixement de la llengua, la literatura i la cultura catalanes. D'acord amb aquells versos emblemàtics de M. Aguiló ("Cap nació pot dir-se pobra / si per les lletres reneix. / Poble que sa llengua cobra / se recobra a si mateix").

És cert que hi ha menorquins que participaren activament a la Renaixença. És el cas de l'alaiorenc Josep Miquel Guàrdia Bagur (1830-1897) i dels ciutadellencs Miquel Eugeni Caymaris Torres (1826-1863) i Josep M. Quadrado (1819-1897), aquest darrer important escriptor romàntic i historiador, cofundador de la revista *La Palma* i iniciador de l'estudi dels clàssics catalans medievals. Però la Menorca del XIX ha perdut l'embranchida econòmica i cultural dels "temps dels jans". Resulta simptomàtic que els tres noms abans esmentats visquessin gran part de sa vida fora de l'illa. A la Menorca del XIX, s'havia entrat en una nova dinàmica, sota el domini de l'escola espanyola i les pautes nacionalitzadores centralistes i la renúncia a la llengua pròpia que es disposaren a fer els que volien fundar una nació espanyola liberal. Així doncs, mentre un grapat de lletraferits es complauen a cantar en la llengua dels avis enyorant glòries passades, les classes dirigents s'han girat d'esquena al català, que consideren inservible per a la vida moderna i que tampoc no genera cap confiança per expressar idees i literatura de volada. Fins i tot el nom de la llengua es va perdent, amb ell es perd la consciència de la unitat idiomàtica i el particularisme secessionista s'instal·la entre la gent del poble.⁷

Si la llengua fos només un instrument neutre de comunicació i no un instrument de generar cultura, fóra molt millor tirar pel dret i que illencs, valencians i principatins, tots, parléssim només espanyol, ja que així estalviaríem una agonia inútil, la del català, naturalment. Aquesta era la visió jacobina dels liberals des del XIX fins a ben entrat el segle XX, per a qui qualsevol conreu del dialecte regional era una pèrdua de temps i un fre al progrés. Així ho explicava, a començament de segle, Antoni Victory, el que fou president de l'Ateneu de Maó:

¿Qué duda cabe que el visible progreso de Cataluña se debe a la intensificación de la cultura, tomando esta palabra en su más amplio sentido, y a la vigorización de su ciudadanía?

7 És ben curiós que Joan Ramis en el seu treball titulat "Usos y costumbres antiguos, y modernos de los habitantes de Menorca" —ara ja escriu en castellà— mantingués encara que "la Lengua Menorquina es la misma en sustancia que la de Mallorca, Valencia y Cataluña; y no falta quien dice que en muchas partes no se habla con el gusto, ni con el primor que en Menorca. A semejanza de otros idiomas tiene sus bellezas y defectos; y es de notar que sin embargo de las variaciones de dominio que ha tenido Menorca durante este siglo, no se han introducido en la Isla muchas expresiones, ni voces tomadas de otras lenguas" (*Revista de Menorca*, 1912, p. 258-259).

Los menorquines descendemos de las honradas gentes catalanas que vinieron a poblar la isla a raíz de la expulsión de los moros. ¿Por qué no hemos de asimilarnos hoy sus buenas cualidades e imitar sus procedimientos en beneficio de nuestra querida isla y, en consecuencia, del progreso nacional?

No tema nadie que vaya a preconizar actuaciones que no puedan ser aceptadas por todos. Ningún ciudadano amante de su país puede rechazar el ejemplo de las condiciones de laboriosidad, unión y progresos cultural y económico que he presentado como modelo digno de imitación. Si a estas cualidades que dominan en Cataluña, para honra de España, se han unido quizás algunas exageraciones, como cierto atavismo histórico, tal vez innecesario para el progreso, y un prurito de utilización del lenguaje regional en todas circunstancias y ocasiones, que en mi concepto puede resultar perjudicial en muchos casos y desde luego opuesto a las facilidades de la vida de relación, nos es muy fácil a los menorquines prescindir de procedimientos que podrían ser causa de que fuéramos mirados con prevención o recelo, ya que por las circunstancias de nuestra historia local no tenemos tan arraigado aquel atavismo, ni hemos cultivado suficientemente nuestro dialecto, que, en las ciudades, utilizamos casi solamente en el lenguaje familiar.

Considero como un castigo impuesto a la humanidad la confusión de lenguas originada en la torre de Babel, y como un ideal a que se debe aspirar, por irrealizable que hoy parezca, el de un idioma único, al menos para las relaciones entre países de distintos lenguajes nativos. Por consiguiente, cuanto menos sea el número de lenguas habladas, mejor; y, por lo tanto, los españoles debemos usar con preferencia el castellano, que no sólo se habla en toda España y en la mayor parte de América, por un número de habitantes que pasa de cien millones, sino que hoy día se fomenta con verdadero interés su estudio en varias naciones extranjeras, como Francia, Inglaterra y Estados Unidos, además de hallarse muy extendido en diversas poblaciones de Oriente. Precisamente, un diputado catalán, el señor Ventosa Calvell, hacía notar en la sesión del Congreso de 13 de noviembre de 1916, que lo mismo en Salónica que en Constantinopla, en todas las tiendas y en todas partes se le entendió perfectamente en castellano; y que en Constantinopla hay más de cien mil habitantes que hablan el castellano, judíos que conservan para España una cierta atracción espiritual. Los lenguajes regionales, en cambio, no se pueden fomentar ni se aplican fuera de la respectiva región, dificultando las relaciones interregionales e internacionales. Quedan, con esta digresión, alejados los temores que pudiera suscitar la opinión que he expuesto.⁸

8 Antoni Victory: "Los factores del progreso en Menorca". *Revista de Menorca*, quaderns I i II. Gener i febrer, 1918 (p. 14-15).

Des d'una fe liberal conservadora, es tenia una consideració ideològica arrelada a temps passats, en què “los dialectos regionales” eren presentats com a residus de l'avior, elements de cultura ancestral, antiga, vella i, per tant, dignes d'estudi i veneració com a folklore, però inservibles per accedir a la modernitat. Aquesta visió explica que la participació menorquina i balear en els Jocs Florals de Barcelona fos circumscrita a persones d'ideologia més aviat tradicionalista. Mentre el bisbe de Menorca, Joan Comes, ofereix “un objecte d'art” als jocs florals de 1896 per premiar “la mellor relació en prosa de la Conquesta de Menorca feta per lo Rey Alfons III d'Aragó”, no hi participen, en canvi, ni la Diputació Provincial de les Balears, ni l'Ajuntament de Palma ni el de Maó.⁹

A començament del segle XX, aquest és, doncs, el panorama. La deixa del romanticisme continua operativa entre els poetes i els lletraferits menorquins. Bernat Fàbregues Sintès (Maó, 1838-1910)¹⁰ ha escrit la major part de la seva obra teatral i en vers en castellà; se li coneix, això sí un títol en menorquí dialectal, *Llibre de Glosats*, un petit volum que reuneix un seguit d'originals poètics de tall popular i una recopilació de gloses del nostre folklore. Alguns són clergues, com Roc Coll Orfila (Maó, 1841-Ciutadella, 1917), poeta i editor d'uns *Pastorells*. L'única dona que es dedica públicament a la literatura es diu Antònia Marcelina Vinent Grases (Maó, 1837-1920), autora del llibre *Flores y abrojos*, que conté uns quants poemes en català i que probablement participà als jocs florals.¹¹ La mateixa proporció de poemes en català trobam en el llibre *Amor y Patria* (Ciutadella, 1915)¹² de Rafael Torrent Faner (Ciutadella, 1868-

⁹ Aquestes notícies apareixen a la *Revista de Menorca* 1896-97; p. 54. Tot l'article és redactat en català.

¹⁰ Bernat Fàbregues Sintès (Maó, 1838-1910). Va dirigir *Es Glosadó* (1882), *El Poeta* (1883), *El Violón* (1885), *El Iris* (1900), i *Libre Concurso* (1902).

¹¹ *TRISTESA*: “Ja de boira es cobreix el cel, qui estava / tan transparent i clar; / les flors i les herbetes tan vistoses / ab pressa es van secant. / Los aucellets no canten en los arbres / ni dematí ni tard, / les auronelles fugen a altres climes / a vora d'altres mars. / Los lliris del jardí tiren les fulles, / que el sòl van alfombrant. / No hi ha aroma ni vida a les altures / ni veu en los barrancs: / L'hivern boirós s'acosta, / los freds ja van entrant. / Adiós cel blau, adiós núvols de rosa, / adiós mar de cristall. / Ai, així queda el cor qui perd la ditxa, / que la il·lusió se'n va. / Hivern trist sense flors i sense aroma, / camps sense verdura, roser tot esfullat”. (A. Marcelina Vinent de Carreras; Maó, 24 de setembre de 1904; publicat a *Menorca Artística*; Ciutadella, 30 de setembre de 1904; núm. 18; p. 212).

¹² Aquest llibre recull 10 poemes en català, patriòtics (*Himne als héroes, A Ciutadella ma pàtria, La Invasió*), enyorívols i sentimentals (*Planys de l'emigrant, Plor d'una mare, Les espigoladores, Rememrança, El triomf de la virtut*), i de circumstàncies (*Records de la*

1928). Al pròleg d'aquest llibre, el també poeta en castellà Joan Benejam Vives (Ciutadella, 1846-1922) adverteix l'evident superioritat de les composicions menorquines (“[...] donde su numen adquiere más vigor, naturalidad y belleza es cuando habla como siente, o sea con el lenguaje que le es propio, el del país de sus amores con el cual se identifica; el pedazo de tierra de cuyo jugo es la sangre que circula en nuestras venas y en cuyos horizontes y perspectivas se explaya nuestro espíritu”¹³). Sebastià Joan Sampol de Palós (Ciutadella, 1872-1958), canonge de la catedral, va escriure també en català i en castellà. Hi ha més poetes bilingües, que conreen l'evocació lírica a imitació dels romàntics mallorquins, com és el cas del sacerdot Josep Tudurí Moll (1883-1936), autor de poemes com *Quietud* i un *Himne als herois de la jornada del 9 de juliol de 1558 a Ciutadella*, poema abrandadament èpic, que fou premiat en un concurs literari de 1914. La nòmina d'autors no és gaire més extensa, potser hi afegiríem l'erudit militar Llorenç Lafuente Vanrell (Maó, 1881-Calafiguera, 1936), autor d'una oda a la *Llengua Menorquina*, que bé es mereix una curiosa anàlisi sociolingüística i psicolingüística a la manera que va establir el valencià Rafael Lluís Ninyoles analitzant els poemes d'Aribau i de Llorente per descobrir els solcs del prejudici lingüístic i les pautes compensadores.

Centenària, Minúcies...) Per curiositat, transcrit aquesta quarteta “davant la guerra europea”: “Potències que esteis en guerra, / digau-me en pla què cercau: / el domini de la terra / o de tots l'eterna pau?”.

¹³ Amb tot, Lluís Casasnovas Marquès vol fer palès que l'èxit de la poesia menorquina de Rafael Torrent es deu a l'esforç d'un llarg aprenentatge i de les lectures fetes: “No se crea sin embargo en la natural espontaneidad de su poesía menorquina. Entre sus originales hemos hallado testimonio de un largo esfuerzo en el aprendizaje de la gramática catalana y en el estudio de los mejores autores de la Renaixença” (*Antología poética menorquina*, 1963; p. 238).

LLENGUA MENORQUINA

Jo et vull sonar, oh llengua de ma terra!,
com si fossis un orgue, amb cor i mans,
perquè sapin lo molt que t'he estimada
mos parents, mos amics i mos paisans.
Vull que mos sentiments i mes idees
brollin del cor embolicats en tu.
Lo que jo et tenc clavada dins mon pit,
jamai del tot s'ho pensarà ningú.
Tens s'harmonia d'aquesta illa dolça
que s'ajeu en es llit d'aquesta mar;
tens sa llum d'aquest sol mediterrani
que escaufa suaument sense abusar.
Ets sa veu dets antics conqueridors
que aquí clavaren sos penons cristians;
ets s'oració que de sos llavis durs
vingué a parar als actuals infants.
Ets es so de cançons i codolades,
de coberbos, històries i glosats;
ets s'esperit de ses passades coses
que reviu com en somnis endaurats.
Ets es misteri de ses coves fondes,
i des clapers, dets antigots llunyans,
des talaiots, ses taules i navetes
que foren obra d'ignorats gegants.
En tes ales arriba fins a noltros
s'alè de s'envellida tradició;
i són tos mots com a rellam clavat
en es terror variat d'aquest illó.
Amb ell, com un mosaic d'acolorides
pedres, triades amb bon gust i amb art,
se treballaren menorquines joies
que pot esser s'estimaran més tard.
En tos modismes, concentrada ciència
de s'enginy i de s'eima popular,
s'hi veu es suc de sa filosofia
que s'aprèn a sa vora de sa llar.
I si poemes grans no et regalaren,

per manca de conreu, tos literats,
 ni es grau universal de literària,
 no los culpis a ells, oh malanats!
 Feren lo que pogueren per alçar-te
 de t'abandono i de ton llarg desmai;
 però deixar de respectar-te, llengua,
 i d'estimar-te molt, oh no! jamai!
 Pobra i humil com ets, i apesurada,
 sones tan dolça i tan suau per mi!
 Encara que ningú te vengui a veure,
 jo, llengua de ma terra, som aquí.
 Som aquí, prop de tu, pobra velleta;
 veig que ets altres a lloure van pel món.
 Jo sec devora tu a sa foganyeta
 i com no tenc res més, mon cor te don.
 Es nostros sentiments juntats caminen
 i jo crec que jamai se desfaran.
 Si tu m'estimes lo que jo t'estim,
 tos llavis poc a poc me dictaran.
 A ton dictat senzill, tot encantat,
 mes líriques estrofes escriuré
 i un petit monument a ta dolçura
 en tos mots com a còdols t'alçaré.

(Ll. Lafuente Vanrell, "Pàgina menorquina d'*El Bien Público*, any IX. Maó, 2 de febrer de 1933, núm. 508)

En general, es tracta d'una poesia de to menor, servida en un llenguatge artificiosament literari, que imita el to dels jocs florals i amb ressons verdaguerians, arcaïtzant, retòric i allunyat de la parla de la gent.

La temàtica dels jocs florals girava sempre entorn de tres àmbits: Pàtria, Fe i Amor. Les evocacions de caràcter patriòtic dels nostres autors s'expressaven sovint en la contemplació admirada del paisatge insular. Aquest serà gairebé un *leit motiv* al llarg de tot el segle: el podem resseguir des dels poemes d'Àngel Ruiz i Pablo (*Menorca, Lo Talaiot...*) fins a Ponç Pons passant per Gumersind Riera, Joan Timoner i Petrus, Antoni Moll Camps, Pere Gomila, Antoni Talta-vull, Mn. Antoni Deig (*A un ullastre*), etc.

En aquest vessant temàtic, igual que en el simbòlic, els poetes menorquins més destacats de la primera meitat del segle són lectors i deutors de la poesia mallorquina. Especialment clares són les marques deixades, a frec de la imitació o el plagi, per Pons i Gallarza (*L'olivera mallorquina, Els tarongers de Sóller...*), Mn. Miquel Costa i Llobera (*Lo Pi de Formentor*) i el Joan Alcover de *Cançons de la Serra*. El talaiot menorquí serà l'equivalent simbòlic a l'olivera mallorquina, un i altra contemplant el pas del temps destructor per a les generacions humanes, però ambdós són símbols dels testimonis de la Història: “Vident etern, que beus les alenades / del cel i de la llum i les boirades... / Parla-li del pervindre a l'esperit!”¹⁴

La prosa de principi de segle ens remet una vegada més a les novel·les d'Àngel Ruiz i Pablo i al llibre de pintura costumista, *Ciudadella Vella* (1909), de Joan Benejam, que conta facècies i descriu com era la vida a la Ciutadella de la primera meitat del s. XIX. Entre els quadres que dibuixa l'autor des Castell al llibret *Per fer gana*, alguns articles del qual havien estat publicats a la premsa, n'hi ha algun que era, ras i curt, còpia del natural o de la tradició oral. El que duu per títol “Quan se perd s'eima” i conta el que li va passar a un fadrinot que agafava uns bons cerols i que un dia que anava ben gat uns amigots el van vestir de frare i el van tancar dins un convent allà on va despertar després de dormir la mona, doncs aquesta és, *mutatis mutandis*, la rondalla de Mestre Jaume Figuereta, que apareix al tom IV (p.60-62) de l'*Aplec de les rondalles mallorquines*. Tant si Ruiz i Pablo la va escriure des d'una versió menorquina o bé va adaptar la rondalla mallorquina, jo no ho sé, el que sí sé és que l'autor se la fa seva sense citar-ne la font. Josep M. Llompарт va trobar en la *Caldereta d'articles menorquins* un sentit fàcil i immediat de l'humor. Vet aquí el seu judici crític: “Ruiz i Pablo va crear, com Gabriel Maura, figures d'autèntica densitat humana; però li falta, potser, el tremp genial d'aquest”, o sigui de l'autor dels *Aigoforts*.

No obstant això, personalment pens —i ho vaig escriure a la *Revista de Menorca*—¹⁵ que les millors pàgines del nostre autor les trobarem a les *Novel·letes menorquines*. Una barreja de dramatisme i amargor, mesclats amb moments

14 Val la pena ressenyar que dins la *Revista de Menorca* de la primeria de segle troben espai els poetes mallorquins ja esmentats, al costat d'altres no tant coneguts com Jaume Pomar i l'eivissenc Antoni Clapés.

15 “Algunes consideracions entorn de la producció literària en prosa d'Àngel Ruiz i Pablo”. *Revista de Menorca*, 1982 (p. 273-314).

de comicitat viva, és present a *Viatge tràgic de l'amo en Xec de s'Ullastrar*, la “nouvelle” en què Ruiz i Pablo reïx a construir el personatge del pagès menorquí per antonomàsia: francot, de bona fe palesa i bonhomia plena de sentit pràctic no exempt d'una certa gasiveria o un punt de cric. El coneixement popular d'aquesta novel·la i l'èxit de la versió que Frederic Erdozaín va escriure per al teatre projecten la figura de l'amo en Xec com la més estimada d'entre les poquetes que la literatura menorquina ens ha donat al segle XX. La que més s'atraca a l'aigafort és, però, *Classes passives*, que retrata un món humil, turmentat de prejudicis i de fam al Maó de la fi del segle XIX. En canvi, a *Del cor de la terra* la pugna entre en Pere i en Miquel per l'amor de na Margalida pren caires de força tel·lúrica dins la millor tradició naturalista. Hi llegim pàgines molt polides; no és estrany que Mn. Llorenç Riber la considerés una petita obra mestra.

El conreu de la poesia, per part, del més complet dels nostres literats de la primera meitat de segle serva uns curioses coincidències biogràfiques amb els motius que van dur Joan Alcover a conrear tardanament la poesia catalana després d'haver donat a la musa castellana “mos anys millors...”; Ruiz escriu *Sa Guiterria*, primer poema en català, quan ja en tenia molts d'escrits en castellà; també en la biografia d'ambdós s'hi contempla la mort d'uns fills. Així ho fa constar el poeta en el pròleg del llibre *Poesies* (1911), un llibre que mostra, doncs, el fort deute del menorquí respecte als poetes mallorquins, en especial Costa i Alcover, i respecte a Bécquer (*La vella filosa* és talment la Rima VII “Del salón en el ángulo oscuro...”)¹⁶ —també dels seus anys a Barcelona es fa palesa en poemes

16 Les evidents coincidències becquerianes: el racó misteriós, l'instrument que jeu oblidat, la pàtina destructiva del temps com passa, la possibilitat de tornar-lo a fer servir..., no ens han de fer perdre la consciència de les diferències. Ruiz i Pablo evoca un vell amor, que no vol que ningú solli: “Jo l'he vista arraconada / la filosa, preparada / encara amb un floc de lli / i en lo fus una filada / d'una tasca començada / dins un segle que finí. / Com eterna recordança, / tota plena d'enyorança / la filosa està a un racó. / Aquell fus té una esperança / de que amb manco o més tardança / tornaran a filar-ló. / Sembla que espera la mà / qui el solia fer filar / i aquella mà no és aquí: / és cendra i no tornarà / la mà que allí el va deixar / amb filada i floc de lli. / Jo no sé qui l'ha posada / amb la tasca no acabada / a eixa filosa a un racó; / mes me sembla eixa filada / una esperança estroncada / per un moment de dolor. / Jo no ho sé, si ho era bella, / si n'era mare o donzella / la qui filava aquell lli; / jo sols sé que una amor vella / deixà la filosa aquella / on l'he vista aquest matí. / Oh amic, qui la sort teniu / de conservar aqueix viu / record d'un dolç sentiment, / no toqueu eixa filosa, / que és d'una història amorosa / una pàgina vivent. / No la mogueu de son lloc; / no li lleveu aqueix floc / de lli qui ja es vol podrir; / faríeu mala partida / a una vella amor sens vida / que no volia morir. / ¿No us pareix que aqueix racó / té un poder d'evocació / que cap altra lloc tindria, / i que una mare amorosa

posteriors la deixa de Verdaguer i àdhuc de Maragall (*La Nova Pàtria, Trio...*)—, tant en les formes com en els continguts. Tot i així, no s'ha d'entendre com a retret. De fet, té poemes que molts menorquins recordam per la seva notable càrrega simbòlica (*Menorca, Lo Talaiot, La Falconera*), alè èpic (*L'exèrcit de l'ideal, Pàtria...*), religiós (*Naixement de Maria, Lo Sant Cristo de l'Hospital...*) o profund lirisme (*En la mort de mon fill Manuel, Tardor, Materna...*).

Caldrà arribar ben a la darrera del segle XX per tornar a trobar a la nostra illa literats que hagin aconseguit superar les limitacions d'una literatura subdialectal per donar creacions valuoses. S'ha dit que amb A. Ruiz i Pablo Menorca s'incorpora a la Renaixença catalana. En fi, si això fos cert, caldria reconèixer que és una incorporació força tardana.

Noucentisme a la menorquina. Literatura anterior a la Guerra Civil

El context social del canvi de segle

Segons dades del cens de 1900, aportades per José Pérez de Acevedo, hi havia a l'illa un 69,82% d'analfabets (només 3 de cada 10 persones sabien de lletra); era un percentatge 7,2 punts més baix que el de la "província", però major en 6 punts que el de tot Espanya. El 64,41% d'homes i el 75,24% de dones. Les comunicacions regulars, exclusivament per via marítima, tenien els ports de Barcelona i de Mallorca (Alcúdia i Palma) com a únics destins. L'aïllament, durant l'hivern, podia durar fins i tot setmanes senceres. Des del punt de vista polític, les Balears dels decennis finals del XIX eren dominades pel caciquisme i pel sucursalisme. Tant els conservadors com els liberals s'havien instal·lat en aquest sistema, que els permetia mantenir un ferm control dels vots, que eren induïts i si calia comprats, com amb aguda ironia va escenificar À. Ruiz i Pablo en el seu quadre de costums *Vots*. D'aquella societat embolicada per una rigidesa moral, que l'Església catòlica marcava i vigilava, i que es reforçà després de la Guerra Civil, es va poder passar en el darrer quart de segle a un ampli nivell de tolerància, major laïcisme i eradicació total de la xacra de l'analfabetisme.

Els afanys de modernització (regeneracionisme), que ve lligat estèticament amb el modernisme, es pot cercar entre una minoria burgesa il·lustrada, reunida entorn de l'Ateneu de Maó —on destacarà com a figura de talla intel·lectual

/ besant aqueixa filosa / hi plorava cada dia?".

Francesc Hernández Sanz (Maó, 1863-1949), que marca tota la primera meitat del segle. La seva gran activitat investigadora, continguda a la *Revista de Menorca*, que ell va dirigir del 1898 a 1936, el va dur de la història a la literatura, el camp temàtic de la qual va eixamplar donant a conèixer múltiples aspectes de la nostra tradició literària culta. Però no és gaire fàcil trobar regeneracionistes entre els nostres escriptors, que en el cas de Ruiz i Pablo es limità a exposar un ideari semblant al que amb molts més potència havia formulat el catalanisme al Principat (*Solidaritat Catalana*, 1906) i a Mallorca, Miquel dels Sants Oliver (*La cuestión regional*, 1899). El nostre Ruiz i Pablo va conèixer l'intel·lectual mallorquí quan aquest era director de *La Vanguardia*, diari on el menorquí va publicar algunes col·laboracions. Un i altre, com a poetes, compartien el mateix sentiment elegíac, evocador i enyorívol de la història, vista com un passat perdut, i com a prosistes, el gust pel realisme costumista.

A Córdoba (Argentina), on vivia des que hi va emigrar a vint anys d'edat, escriu Guillem Cavaller (Ciutadella, 1890) una comedieta ("humorada" en diu) en dos actes, *Porquetjades*. Escrita en llenguatge popular menorquí, en vers i prosa, que es va estrenar el dia 11 d'octubre de 1919, al Teatre Unione e Benevolenza en el transcurs d'una festa organitzada pel Centre Balear d'aquella ciutat, és un pretext per reproduir gloses, cançons menorquines i balls de fandango, a la manera de l'enyorança dels emigrants menorquins cap a l'illa llunyana. Així també el poema *Nàufrag* (1920) reflecteix aquest sentiment.

Seguint la constant menorquina, que és el retard amb què arriben a l'illa els aires de la modernitat, l'actitud romàntica continua operativa en l'obra folklòrica de Francesc Camps i Mercadal i Andreu Ferrer Ginart (participants en el concurs de l'Ateneu de l'any 1911), *Folklore menorquí. De la Pagesia*¹⁷ (1918) i *Cançonetes menorquines* (1922) i *Rondalles de Menorca* (1914), respectiva-

17 "El Poble és el primer autor de faules; com ho és dels refranys, que, al cap i a la fi, no són més que faules breus, proposicions concretes a la sola deducció o sentència final; com ho és dels coberbos i rondalles; com ho és dels cants i endevinalles; perquè el Poble, com l'home, té un poc (o un molt) de filòsof, músic, metge, poeta... i foll.

I cada poble... i Menorca, té els seus refranys i faules, i els seus cants i coverbos; si uns s'obliden, altres en neixen, i molts nascuts Déu sap quan, no s'oblidaran mai.

D'aquests rajolins de la intel·ligència de la terra, són els que aquí vénen apuntats, vulgars a tota l'illa, comuns particularment a la pagesia, que els retreu i aplica per poc que la conversa hi tregui.

Per això, com a relíquies de l'antigor, els he anat estojant dins l'armariet de la família, de la família de Menorca pagesa. "Escriu-los —em vaig dir—; tal vegada no els sentiràs mai més; replega'ls per un si a cas [...]" (del pròleg).

ment. No podem deixar de ressenyar la immediata acceptació de les normes ortogràfiques de l'any 1913 per part d'aquests escriptors, que van saludar amb entusiasme des de *Llum Nova*, la publicació migjornera que ells impulsaven. No oblidem tampoc que pels anys 30 una ardent polèmica es ventilava a *La Veü de Menorca* entre els partidaris d'un català unificat i els dialectalistes.

La literatura popular, de base oral, continua tenint conreadors. Es fan glosats en vetlades festives i s'escriuen gloses quan els esdeveniments ho demanen. Així, els glosats que Josep Portella ha incorporat com a apèndix al seu treball, *La crisi de 1898: la vivència menorquina de la desfeta*,¹⁸ sobre el naufragi del vapor francès *General Chanzy* del 9 de febrer de 1910, signat pel maonès Josep Reixart i Mora, mestre Manxa,¹⁹ sobre la crisi de l'any 1906, signat pel santclimenter Pere Sintes, sobre les eleccions de l'any 1923 i altres lluites electorals, sobre un debat entre l'hivern i l'estiu, de Joan Pons "es sereno vell de Ferreries",²⁰ Llorenç Pons Sintes (a) En Barato, santlluïser, etc. Aquesta funció memorialista, els glosadors no l'han deixada d'exercir al llarg de tot el segle XX, els fulls de glosats s'han anat publicant durant la Dictadura, durant la República, durant la Guerra Civil, durant el franquisme i fins pràcticament els temps actuals. S'han fet glosats de tota mena: la mort del ciclista Carlets, les eleccions del Front Popular, la situació de la postguerra, la defensa del territori, etc.

Avui dia encara hi ha, per sort nostra, bons glosadors a Menorca i a les illes. Es pot dir que aquest àmbit de creativitat artística no ha desaparegut, però la generalització de l'escriptura i l'omnipresència dels poderosos mitjans de comunicació li han llevat la importància i les funcions que antany havia tingut en el seu afany de deixar testimoniatge, d'expressar realitats, d'interpretar el món... Enfront de la mort i el silenci, el poeta representava la memòria i la veü. No es pot fer poesia d'allò que no s'ha viscut; en aquest sentit, poesia és coneixement. No es pot fer poesia si no s'estimen i es coneixen en profunditat els recursos de l'idioma: en manejar les paraules, les paraules et fan dir coses també, i es tracta d'establir una sintonia entre allò que tu vols dir i allò que

18 Ed. Menorca s. XXI, 1998.

19 Pedro Sintes Pons en un article publicat al diari *Menorca*, 5/6/1970, afirma que no se sap amb certesa d'on era natural; sí que se sap, però, que va morir el 22 de juny de 1915, a 73 anys [per tant, hauria nat el 1842], al carrer de la Concepció, 14 de Maó. Fou autor de motíssimes gloses; moltes que passen per anònimes van ser fetes per Mestre Bep Manxa, com l'anomenaven tots. En va publicar moltes a la impremta de Francesc Fàbregues.

20 Vegeu el llibre *Gloses* d'en Joan Pons (Ferrerries, 2003).

les paraules diuen, la qual cosa implica una operació expressiva i un acte de coneixement.

No hi ha dubte que en la part d'espectacle que els glosats solen tenir, la llenca més grossa se l'enduen els glosadors que fan picat. Agrada a la gent veure com dos o més glosadors es diuen “el nom del porc o es treuen sa camisa des batiar”.

Farà cosa de 30 anys, un falcat de joves de llavors estàvem en la confiança que les persones de la meua generació teníem una mena de missió històrica. Després de dècades de franquisme i el seu corol·lari (marginació de la llengua catalana, provincianisme, menyspreu cap a les formes d'expressió cultural popular i banalització del folklore...), havíem de deixondir de bell nou allò que no s'havia mort i refer allò que la dictadura havia maldat d'enderrocar. Aleshores llegíem Gramsci i, per ell, estàvem convençuts que el nostre esforç s'havia d'encaminar a fer de la política una democràcia; i una democràcia, si ho és de veritat, és una ètica —eren els moments incipients i il·lusionats de la Transició—, i aspiràvem a una cultura que no fos mera acumulació de coneixements, sinó que fos una eina de crítica social i un instrument de reforma moral de la societat. Ens seduïa la lluita per l'hegemonia cultural, camp de batalla on es decidien (i es decideixen, és clar!) els comportaments de les persones i base prèvia de qualsevol possible èxit electoral. Es diu prest això que volíem! Havíem sentit allò que calia al pessimisme de la raó contraposar l'optimisme de la voluntat; per això, amb més voluntat que raó un dia ens vam enderiar que havíem de tornar a treure el glosat al carrer, als àmbits públics on feia molt de temps que no se sentia. Pocs glosadors que hi havia, en general ja eren grans i els feia vessa, peresa, sortir a la palestra pública més enllà de les trobades reduïdes. Els vam anar a veure; vam descobrir aquell jove de veu potent i acudit que vola, que és en Miquel Ametller, també fill de glosador, i n'Esteve Barceló, més viu que una centella. Amb ells, i amb en Toni Pons, sonador i folklorista, fill del recordat arxiver municipal de Ciutadella, en Josep Pons Lluch, vam anar a veure un i altre: en Biel Cardona s'Arader, de Maó; en Llorenç Janer, de Ferreries; en Llorenç Pons Vivetes, d'Alaior; en Josep Triay, migjorner, i aquell Antoni Olives, l'amo de Son Mascaró, inoblidables. Aquella feina (de militància cultural, en diríem) s'emmarcava en el Congrés de Cultura Catalana; era, doncs, a final d'estiu de l'any 1976. En sortí la Primera Trobada de Cultura Popular, que es va muntar en homenatge a Josep Vivó. De llavors ençà, en Miquel Ametller, en Toni Pons, n'Esteve Barceló i qualcú més

que em dec deixar, i que em perdoni, han fet a Menorca una tasca d'enorme importància i mèrit. Els seus glosats es compten ja per centenars, la gent els segueix amb entusiasme i, molt important també, han fet escola (de fet, tenen una societat formada que es diu Soca de Mots han anat a fer un taller de glosa a la Universitat Catalana d'estiu a Prada de Conflent, allà a la Catalunya Nord, dins l'Estat francès); una escola, doncs, amb deixebles excel·lents, com són en Moisès Coll de Ferreries, na Pilar Pons de Sant Lluís, del sonador Toni Carre-ras, i d'altres.

També d'aquelles pluges en va sortir el Col·lectiu Folklòric de Ciutadella, que, a més de dinamitzador cultural, des de 1979 editen els Quaderns de Fol-klore, un autèntic pulmó i plataforma de divulgació de la nostra literatura més popular.

Tornem a fer, però, un cop d'ull als anys vint i trenta sobre la producció li-terària menorquina. No tenim en aquests anys cap figura potent en la creació literària. Sí que continuen els poetes capellans i capellans lletraferits, que ja hem esmentat, als quals hauríem d'afegir el folklorista santlluïser Mn. Antoni Orfila i el ciutadellenc Mn. Rafael Bosch, entre d'altres.

També es deixa sentir la presència de Ferran Soldevila, que el 1922 havia guanyat la plaça d'arxiver i bibliotecari de Maó i connectà tot d'una amb els joves estudiants que formarien el grup de la revista *Nostra Parla. La Revista de Menorca* de l'any 1923 dóna notícia d'una lectura de poemes a càrrec d'aquest important autor noucentista i reproduceix el *Cant a la Solitud* (p. 209-211) i una *Elegia* preciosa, que Soldevila va escriure a Maó.²¹

21 ELEGIA: "La tarda és tan suau! / Apar que el món somrigui, / i que l'airol el sospirant murmuri / de benaurança en sigui. / Apar que el temps per reposar s'aturi, / i que, de la tendresa del cel blau, / una angèlica veu davall i digui / - Gaudeix d'aquesta pau! / Ma cambra el sol esgaia. / Juguen infants davall de ma finestra, / i llur cridòria gaia, / sorgint, aletejant, de llur palestra. / el record d'unes hores que em són cares / fa vibrar dins mon ànima profusa. / Martells sobre l'enclusa / sento que canten, i campanes clares, / fent un benigne chor, / llancen llur veu tranquila / damunt la blanca estesa de la vila, / sobre la blava quietud del port. / I ratllen el cel llis les orenetes / de llur agut xisclar primaveral: / hi ha en el vas les primeres violetes / collides al marjal. / I jo sento mon ànima captiva / de tot això que dins la tarda llu. / Perfum de mar m'arriba, / perfum de cel en flor, de sol madur. / Felicitat, què em vols? / car és de tu la veu que sento en l'ànima. / M'arribes, com tu sols, / pel meu sentit exànime, / dins l'airol transparent i dins la llum, / dins el so i el perfum. / M'arribes i empresones tot mon ésser; / i és ton poder qui encén el goig unànime / i és el teu cant qui em bressa. / Però, digues: ¿On fóra / la joia que en mon cor per tu s'eleva, / sense aquesta esperança guardadora, / sense el record de l'estimada meva?".

L'escriptor, l'intel·lectual que millor encarna les característiques regeneracionistes i noucentistes deu ser probablement Pere Ballester Pons (Maó, 1856-1946). La seva obra com a jurista i etnògraf té títols que el temps no fa més que incrementar-ne l'interès (*Costumbres populares de Menorca: nacimiento, matrimonio, muerte*, 1903; *Costums i tractes referents a bestiar...*, 1918; *Pesca marítima: costums i tractes més usuals a Menorca*, 1919;²² *Sa qüestió des treball a Menorca*, 1920, *De re cibaria*, 1923...); però per conèixer les seves inquietuds pel progrés material i cultural del poble mitjançant l'educació, la seva crítica a la superstició i a l'endarreriment així com un cert elitisme, que el fa veure amb horror els canvis revolucionaris a la Rússia soviètica, resulta molt il·lustrativa la lectura de *Lletres a una mare maonesa*²³ i de la seva conferència "De nostra terra: història anecdòtica" (1920), en la qual explica que ha après a escriure en català a l'edat de 63 anys.²⁴ La influència de Joan Mir i Mir fou confessadament decisiva per fer el pas cap a la nostra llengua. Jaume Mascaró Pons, que ha escrit el pròleg a la seva *Obra en vers*,²⁵ creu que aquesta "conversió" és un bon reflex de la nostra història, i que el descobriment de la llengua va lligat a la seva producció etnogràfica.²⁶ Es tracta, sens dubte, d'una obra menor, exercicis de llengua rimada, a l'estil de les gloses populars que Ballester tant admirava i que li permetien el lluïment en l'art de versificador (llengua dialectal, parèmies, to sentenciós a estones, a estones humorístic...).

El fet de cenyir-nos a l'estricta marc de la creació literària no em permet d'entrar en la ponderació del grup de Nostra Parla (Joan Mir, Marçal Pascuchi, Jaume Alzina, Joan Hernández Mora...). En canvi, no podem obli-

22 La col·lecció Capcer, de l'IME, va recollir aquests tres estudis al seu volum 2 amb el títol *Estudis d'Antropologia de Menorca* (1986).

23 Vid. Col. Capcer, 18. IME, 2005 (Estudi introductor i a càrrec de Xavier Motilla i Bernat Sureda. Edició a càrrec d'Emília Suárez).

24 "[...] Per paga, des que en bona hora, en els seixanta-tres anys, em som resolt a aprendre a escriure sa nostra llengua, pens més que mai en ses coses de ca nostra, potser perquè ses gestes de casa s'escriguin més espontàniament amb [*sic*] sa llengua nativa, o tal volta, per s'instint natural de què prompte me n'hauré de desprendre d'aquestes coses per a sempre, i voldria ans d'anar-me'n deixar escrit tot quant som après i meditat de sa nostra illa: lo bo, per enaltir-ho, com agraït fill de la terra que m'engendrà; lo dolent, per a procurar possible esmena." (*Revista de Menorca*, 1920, p.193-225).

25 Vegeu també: Ballester, Pere: *Gloses i altres treballs en vers*. Maó. Impremta de Manuel Sintés Rotger, 1924.

26 Vegeu *Obra en vers*. Ed. Nura, 2004. Edició a cura de Júlia Orfila i Josefina Salord, i estudi introductor de Jaume Mascaró Pons.

dar Nicolau M. Rubió i Tudurí (Maó, 1891-Barcelona, 1981). La seva talla intel·lectual ha quedat ben ressaltada per l'estudi que n'ha fet Josep M. Quintana en la seva tesi doctoral, recentment editada.²⁷ Tot i que la seva producció de més gruix la trobam entre els anys 50 i 60, l'esmentaré aquí ja que, abans d'exiliar-se el 1936,²⁸ ja havia publicat diversos llibres de viatges i dues peces teatrals (*Midas, rei de Frígia*, 1935 i *Un sospir de la llibertat*, 1936). *Cacera en el no-res*, amb una trama que deriva entre l'especulació filosòfica i el relat misteriós, es publica el 1954; el seguirà *No ho sap ningú*, on retrata la societat africana (1961), una altra obra de teatre, *Ulisses a l'Argòlida* (1962) —vegeu un teatre recreador de temes clàssics, amb una visió humanística i un pèl crítica— i un volum de contes titulat *Un crim abstracte o el jardiner assassinat* (1965).

En el camp de la poesia, amb una sensibilitat romàntica més tost desueta i, en qualsevol cas, allunyada del noucentisme, Rosa Gornés Aloy (Ciutadella, 1883-1970) ens deixa una obra lírica, que presenta temes relatius a la natura, la fe religiosa i l'amor.

Guerra Civil i postguerra

La Guerra Civil va tenir a Menorca els efectes desastrosos, com pertot arreu d'Espanya. Tres persones que he esmentat abans Ll. Lafuente, R. Bosch i Josep Tudurí Moll, empresonades per la seva ideologia setmanes després del cop d'estat del juliol del 1936, van morir afusellades a Cala Figuera, víctimes de la venjança després del bombardeig de Maó per l'aviació de Franco.

D'altra banda, les funestes conseqüències per a la llengua i la cultura catalanes de la victòria del nacional feixisme són prou sabudes perquè ara no m'hi hagi de referir.

L'escriptora Rosa Gornés, activista del nacional sindicalisme abans i després del final de la Guerra Civil, ens ha deixat algunes mostres de poesia militant en els poemes titulats *La cautiva liberada* (1942) i *Sublevació*²⁹ (1952),

27 Josep M. Quintana: *Nicolau M. Rubió i Tudurí (1891-1981). Literatura i pensament*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

28 Torna a Barcelona el 1946.

29 8 de febrer de 1939 – SUBLEVACIÓ: “De les fosques tenebres del marxisme / que trepitja en el poble dur i cruel, / brolla clar i lluminós un fort anhel / de sorgir vencedor del negre abisme. // En noble impugnat, impregnat d'optimisme, / l'hora escolleix, al seu destí fidel; /

poemes dedicats a l'enaltiment de la victòria franquista amb notes que recorren el José M. Pemán del *Poema de la Bestia y el Ángel*.

El plantejament literari tradicional ha estat clarament inserit dins postures reaccionàries basades en arguments molt fràgils que defensaven l'immobilisme de fons i forma en escriptura adduint la necessitat d'incidència popular de la literatura. Tal actitud es patentitza en una literatura realitzada a partir de cànons profundament anacrònics. Es tracta del poema romàntic a la darrerria dels anys 30, paisatgístics i d'un lirisme difús fins als anys setanta; l'apunt costumista en algunes narracions; del teatre regional (*Porquetjades*, sàinet d'Andreu Bosch Anglada; *Ciudadella és l'Havana* i *Negoci redó*, d'Antoni Mesquida Cavaller; *L'amo en Xumeu vol esser bisuter*, de Mateu Cunill).

I es tracta també de recórrer als jocs florals (dames d'honor, reina de la festa, mantenidor... festa social) quan els ajuntaments menorquins es decidiren a estimular amb premis la creació literària. Així ho va fer l'Ajuntament des Mercadal l'any 1957, el seguia l'Ajuntament de Ciudadella, l'any 1958, per commemorar el IV centenari de l'Any de sa Desgràcia. Fou el 9 de juliol i en aquella ocasió la Flor Natural va ser per a Frederic Erdozaín amb un inspirat poema de versos decasíl·labs de rima consonant i octaves reials rondes: *Com un vol de falcons*. Un diploma i l'accèssit fou per a Antoni Moll i Camps pel seu poema *Defensa de la ciutat*. Hi va haver també un premi de teatre, que fou per a Josep M. Palau i Camps per l'obra *Joan Aloy*. Mn. Josep Salord Farnés havia pronunciat una conferència de clar sentit patriòtic i reivindicatiu.³⁰ El mantenidor va ser Francesc de B. Moll amb un discurs, que jo entenc com a una fita per al recobriment de la literatura moderna a la nostra illa: *Menorca dins la literatura*. L'Ajuntament de Maó també en va convocar. I l'any 1966 era altra vegada el Cercle Artístic de Ciudadella que premiava *L'illa canta*, el poemari del poeta forneller Gumersind Riera. Segurament no hi devia haver més marge dins la política cultural de les institucions franquistes.

l'aua encara no tiny de rosa el cel / i s'alça Ciudadella amb heroisme. // I aquell dia, que neix ple de grandesa, / en què es troba el seu destí senyora / i ja finida la immortal proesa, / esborrada tota influència estranya, / vol retornar al jou, que tant enyora, / i s'ofereix al SALVADOR D'ESPANYA" (Ciudadella, gener de 1952).

³⁰ *Reflexions en el centenari de la invasió turca*. Monografies menorquines, núm. 43. Ciudadella, 1959.

Aturem-nos ara ni que sigui un minut a sentir algunes paraules que F. de B. Moll va fer ressonar a la plaça des Born de Ciutadella en el seu discurs de mantenidor. Va dir que “la literatura castellana —em referesc a la literatura com a treball de creació, i sobretot de creació poètica— dóna els seus esplèndids resultats quan és produïda per bons escriptors castellans, és a dir, per escriptors que parlen castellà com a llengua materna, com a llengua natural. Quan escriuen poesia en castellà els autors no castellans, poques vegades arriben a trobar l’expressió adequada que dóna perennitat a les obres literàries. Un bon escriptor no castellà podrà fer en castellà literatura correcta i poesia discreta; però poquíssimes vegades, per no dir mai, farà poesia genial ni prosa literària que sigui modèlica i exemplar”. I que, per tant: “S’han de desenganar: tot el que sigui renunciar a la pròpia manera d’esser, en les activitats culturals, és perdre personalitat i prestigi per tancar-se dins l’esterilitat del provincianisme. [...] Joves menorquins, açò que us dic no implica cap renúncia a ideals més amples [...], tots aquests ideals d’amplitud es poden assolir sense renunciar a les nostres característiques i a les tradicions seculars de la terra. Aquesta fidelitat a nosaltres mateixos és la lliçó que ens donen els herois menorquins del Nou de Juliol.”

La llavor sembrada per Moll tardaria encara més d’una dècada a fructificar, cert, però des dels 70 hi ha un progrés en l’exigència sempre més forta de l’aventura literària.

Mentrestant, Gumersind Riera, que havia començat a escriure en castellà (*Rimas de cristal*), havia rebut el guardó de la festa de les Lletres el 1947 a Barcelona amb *Recordances del malalt*, que evoca, des de la ceguesa momentània que li produí una operació als ulls (el poemari és dedicat als doctors Ignasi i Josep Barraquer: “[...] perquè Déu ha permès que unes mans sàvies / tornessin als meus ulls, tots plens de boires, / la llum que m’hi mancava”), els moments de la infantesa al poblet mariner del nord de l’illa.

El poble era blanc. Sota el prodigi
de la viva claror mediterrània,
just semblava una escuma lluminosa
devora la mar blava.

Sense dir-ho expressament, el menorquí, en clar contrast amb la idea feixixistentzant de “patria, unidad de destino en lo universal”, fa bona la concepció

terral i mediterrània d'una pàtria propera, feta de llenguatge i de records, que vencen el temps i la distància: la pàtria autèntica és la infantesa i les petites coses que han donat sentit a la vida única i irrepetible de cadascú:

La barca era de suro. Me la feren
les mans força enginyoses del meu pare.
Amb quin gust l'amollava cada dia
dins l'aigua de la cala!

Els versos de Riera Sans no pateixen de forçada retòrica, flueixen senzills i naturals, amb tocs de col·loquialitat (“[...] com si fos ara [...]:[...] fins que un bon dia [...]”), i tot queda embolcallat d'un suau lirisme, que s'agraeix. El 1973 va aparèixer la primera antologia de la seva obra poètica catalana (*L'illa canta i altres poemes*) i el 1977 *Enmig de la mar. Poemes de Menorca*, on va incloure el poema escènic *Era una illeta encantada...*

Els nou petits poemes que configuren *Recordances del malalt* ja van ser produïts per Manuel Sanchis Guarner a la seva antologia *Els poetes insulars de postguerra* publicada per l'editorial Moll el 1951 i posteriorment al llibre *L'illa canta i altres poemes* (ed. Nura, 1973). Aquesta antologia és considerada com a punt de partida de la represa de la poesia a les illes, i també hi figuren els menorquins Joan Timoner Petrus i Antoni Moll i Camps, que l'any 1947 havia publicat *Serenor*, un autèntic alè de bona literatura.

Joan Timoner Petrus (Maó, 1910-1990) apareix en la República com a músic i militar vinculat al corrent catalanista, que signa els seus articles i treballs de premsa a *La Veu de Menorca* amb el pseudònim de “Menorquit”. Per valorar la marca que la Guerra Civil li causà és imprescindible llegir els textos anteriors en què defensa amb arguments històrics i filològics no sols la unitat de la llengua catalana, sinó també la unitat nacional dels Països Catalans. Després del trauma bèl·lic, no deixarà d'escriure en català els seus escrits lírics, però el seu pensament s'imbuirà de religiositat i d'un cert to evocador de la història de retòrica patriòtica (“En pla jo vull cantar les quatre coses / que encenen la meva art com quatre roses: / Déu, pàtria, família i natura”).³¹ És la distància que va del *Tríptic d'Illes*:

Menorca, bocí clar i pur / Mallorca, gerda conquilla, / Eivissa, te va trobar
de la dolça Costa Brava / serves de l'edèn el baume; / tan bonica el Temps un

³¹ *Parla*, sonet, que figura a l'atri del llibre *L'illa d'argent*. (Ed. Nura; Ciutadella, 1977).

dia / que entremig de la mar blava / per l'amor del Rei En Jaume que / sols per fer-te'n s'aimia / la tramuntana es va endur / Catalunya es va fer illa / en tu el seu curs va aturar.

...al sonet que duu per títol *Port de Maó* i que clou el darrer tercet afirmant que “l'entranya / del poble menorquí només deleja / amor de Déu i passió d'Espanya”,³² o el que enceta el llibre i que també fa acabar així: “Però l'illa d'argent els fou estranya / perquè el seu esperit i l'idioma / viuen tan sols de les amors d'Espanya”.

Antoni Moll Camps (Ciutadella,1926), com a poeta, ha publicat els reculls *Serenor* (1947) i *Finestra dels dies* (1989; escrits entre 1950 i 1960), més proper a la poesia moderna. A *Serenor* (1947) segueix una línia de poesia clàssica i tradicional, amb una gran presència dels temes religiosos i paisatgístics. També ha destacat com a narrador amb els llibres *Inventari de minyonia* (1986), basat en els records de la infantesa, *L'endemà del silenci*, *L'hostal de la sirena* (1992), amb què abordà el gènere de la novel·la pròpiament dit, *Lluna d'octubre* (1996) i *Una certa flaire*. En general, la seva obra destaca per l'absoluta correcció i per la perfecció estilística.

Un bon poeta, que Sanchis Guarnier no va poder incloure a la seva antologia perquè tot i que nascut a Maó vivia fora de Menorca, és Gumersind Gomila.

“A la ciutat alegre de Maó, / la meva ciutat blanca, / veuràs a cada casa dos forats / amunt de la façana, / on el paleta penja la bastida, / amor de cordes clares”. En el poema *La llar*, Gumersind Gomila (Maó, 1905-Perpinyà, 1970) evoca el lloc on va néixer, una casa que els menorquins (o més tost les menorquines) solien periòdicament emblanquinar. Per això que Maó sigui qualificada com a ciutat blanca. Amb una economia de mitjans admirable, el poeta menorquí, que des de la seva adolescència maonesa s'havia instal·lat al Rosselló, ens fa sentir l'orgull dels seus orígens humils. En aquell enfront de la casa paterna, doncs, s'hi veien els forats d'on penjaven l'armada o la bastida: “És el lloc on, cada any, les orenetes / van a refer llurs nius i llur estada. / Cada casa en té dos, / i les dels rics / en tenen tres i quatre”. En efecte, l'amplada de la casa denota

32 “Port de Maó, magnífica redossa, / tresor sens preu de l'illa menorquina: / la faç de la ciutat, blanca gavina, / amb son blau rebosillo s'arrebossa. // Mar endins, el nauxer, la grisa tossa / del Toro en albirant sa boca afina; / un jorn Aragó hi venç la host sarraina, / un altre el fibla el jou de Barba-rossa. // Segles envant, Europa que el cobeja, / per posseir-lo els seus estols afanya / i ell és el pol de l'estrangera enveja. // Però va ser debades. Car l'entranya / del poble menorquí només deleja / amor de Déu i passió d'Espanya” (*L'illa d'argent*, p. 30).

la potència econòmica dels seus estadants. “Dos en tenia, dos, la nostra, / ni baixeta ni alta [...]”. Maria Àngels Gornés n’ha fet una versió musical magnífica. Amb la seva veu esplèndida, Maria Àngels ha aconseguit el miracle de popularitzar versos de poetes menorquins, d’entre els quals el més estimat, sens dubte, és Gumersind Gomila. Per mor de celebrar-se el centenari del seu naixement, l’Institut Menorquí d’Estudis, en col·laboració amb el Centre d’Estudis Catalans de Perpinyà li dedica enguany un seguit d’actes d’homenatge. El filòleg Ismael Pelegrí és, probablement, el qui millor coneix el conjunt de l’obra de l’artista maonès, personatge polièdric que excel·lí no sols en la literatura catalana (poesia i assaig, sobretot), sinó en pintura i ceràmica, i que va ser tota la seva vida un activista de la cultura, especialment en les seves manifestacions catalana i occitana, en el marc de l’Estat francès, tan jacobí i hostil a la diversitat. Per motius diferents, els seus llibres van tenir poca difusió pels Països Catalans: publicats en els temps gens propicis del franquisme i per editorials de poc tiratge, títols com *La sorra calenta* (1943, 1967), *Llucifer* (1966), *El vent fútil* (1967) i *Els ocells morts* (1969) han romàs gairebé desconeguts pel gruix dels lectors catalans. Ara, però, l’IME i l’Ajuntament de Maó acaben de publicar una reedició d’*Els ocells morts*, que van ser escrits cap als anys quaranta, però no van sortir a llum fins just uns mesos abans de la mort del poeta. Es tracta d’un llibret petit en el format, però d’un contingut força estimable en els seus trenta-un poemes. El nom d’un ocell diferent apareix d’una manera simbòlica en gairebé tots els poemes, que amb una mirada introspectiva cap als territoris de la infantesa el poeta va desgranant. “Ocell emigrador que vas i véns / i travesses la mar d’un cap a l’altre, / si veus, al mig del blau, / si veus una illa amb serenor d’estàtua, no preguntis son nom al mariner, / que els noms no tenen importància. / Pensa només que aquell és el fossar / dels meus ocells d’infància”. Els ocells són a mig camí entre el cel i la terra i es dona el cas que l’illa nadiua és el fossar dels ocells morts, “damunt de cada tomba un raig de sol, / i per corona eterna la mar ampla... / Un raig de sol és un ocell de foc / que tot ho pren per branca”. Des del simbolisme del migrant, per a qui la Terra és ampla, la reflexió de Gumersind Gomila pren ales cap a un sentit identitari i es demana sobre un tema ben d’actualitat, la dialèctica entre universalitat i localisme en la cultura tradicional i popular. Un article, l’únic que va publicar a la *Revista de Menorca*, de 1965, “La personalitat menorquina”, ofereix al lector d’avui un interès de viva actualitat. Comentant el “determinisme” (entengui’s

l'esbocinament de la nostra realitat nacional en fragments diversos i separats) “que, desgraciadament —diu— s’ha posat de moda” pel que pertoca a les regions catalanes. Poc que es podia imaginar que una llei orgànica de l’Estat espanyol en democràcia arribaria a tallar pel mig el català amb la invenció d’un pretès “idioma valenciano”! Per això prenen caràcter d’actualitat rabiosa les paraules següents del nostre Gumersind Gomila: “Creure que per millor conservar una gerra cal fer-la bocins i tornar a aferrar els trossos, és voler fomentar una mena de separatisme comarcal que no li veig el què. El procediment no és normal”. Amb tot i amb açò ..., i tant que no ho és! No cal ser gaire espavilat per entendre-ho: ells volen simplement trencar la gerra!

Pel que fa a la creació en prosa, dos noms s’apunten amb nitidesa. No són novel·listes, cert, però van assolir un alt nivell de domini de l’idioma; no debades un ha estat el més gran filòleg que ha donat Menorca. M’estic referint a Mn. Ferran Martí i Camps i a Francesc de Borja Moll Casanovas.

Ferran Martí i Camps (Barcelona, 1917-Ciutadella, 1993). La seva obra se centra sobretot en els terrenys de la investigació i la divulgació històriques. I en aquest terreny, cal destacar la seva *Iniciació a la història de Menorca* (1973).

Com a escriptor, ha destacat per la seva obra en prosa, en la qual hi ha també un propòsit de recreació del passat. El seu objectiu és donar a conèixer fets i figures històriques del passat, amb una certa idealització i amb una voluntat literària, per tal d’acostar-los als lectors actuals. Història i intrahistòria en osmosi constant. Molt influït per l’Azorín d’*Una hora de España*, amb les seves quaranta figures del Segle d’Or. Cal destacar els llibres següents: *Xilografies menorquines* (1965), *El rellotge de caixa* (1967), *Retaule menorquí en quaranta figures* (1972), *Vint caires d’un mateix Sant Joan* (1974) i *Estampes mallorquines del segle XVIII* (1975).

Francesc de Borja Moll (Ciutadella, 1903-Palma, 1991). Ultra la seva immensa tasca filològica, ultra haver aportat a la literatura no sols l’immens cabal lèxic del *Diccionari*, sinó també una gran plataforma editorial, l’Editorial Moll va ser fonamental per a la recuperació de la literatura catalana després de la Guerra Civil, amb la publicació de llibres de poesia, de narrativa, de teatre i d’assaig d’autors de les Balears i d’arreu dels Països Catalans. Dins la col·lecció *Les Illes d’Or*, hi publicaren Ferran Martí, Pau Faner, Pere Gomila i Ponç Pons. Encara que mai no va pretendre realitzar una obra literària com a creador, és evident que Moll tenia unes grans qualitats per a la literatura. Sobretot ho fa palès en diverses

biografies, entre les quals destaca *Un home de combat* (Mossèn Alcover) (1962). I, molt especialment, sobresurten els dos volums de les seves memòries: *Els meus primers trenta anys* (1970) i *Els altres quaranta anys* (1974). En aquestes dues obres, Moll aporta una gran quantitat d'informació sobre la vida cultural i sobre els moments històrics que li van tocar viure. A més del valor purament històric, aquests dos toms destaquen per la qualitat literària, per la perfecció estilística i per un sentit de l'humor amarat de bonhomia.

Cap als anys 60 les coses no pintaven gens bé per a la cultura catalana a Menorca. La ideologia bilingüe (sociolingüísticament seria millor anomenar-la diglòssica) havia reeixit fins i tot en persones com Joan Hernández Mora, el qual en una conferència a Maó i a Ciutadella, amb motiu de la presentació del llibre de Lluís Casasnovas Marquès *Antología de Poesía Menorquina*, la Festa del Llibre de 1963, expressa aquesta anomalia. Ho fa amb moltíssima prudència, suposam per la por a les limitacions que imposava el franquisme. Entre altres coses hi diu que aquesta duplictat de llengües en els escriptors menorquins no és un fet natural. Més tost es tracta de:

Un bilingüismo por superposición de lenguas, no por la existencia de sujetos hablantes de dos lenguas diferentes. Este fenómeno, naturalmente, también se da en Menorca, pero tiene poca importancia comparado con el otro, con el de la superposición, no por imposición violenta sino por la fuerza de asimilación de la cultura hispánica en lengua castellana.

Tal asimilación ha tenido como consecuencia, de manera absolutamente general y sin excepciones, el que cada menorquín sea, en sí mismo, bilingüe, que sobre la lengua nativa, el catalán de la isla, en su modalidad dialectal, haya adoptado, como medio de expresión escrita el castellano o español. O sea que los menorquines contamos hoy con lo que podemos llamar una segunda naturaleza lingüística. Como lengua coloquial, entre nosotros y con los catalanes de otras procedencias, usamos el catalán. Como lengua escrita, el español. Y esto llevado a tal extremo que incluso el género epistolar, que no es otra cosa que la forma escrita de la lengua coloquial, se manifiesta también, indefectiblemente, en español entre los isleños. Lo contrario es, desde hace muchos años, la excepción. Yo me cuento entre las excepciones, así en mi vida privada —género epistolar— como en modestas producciones literarias. Estas manifestaciones epistolares de los menorquines —ínter nos— en español constituyen, ciertamente, un caso curioso. En el seno de todas las comunidades humanas, sus miembros se expresan, hablan, en la propia lengua. Escribirse cartas no es otra cosa que hablar a distancia. Pues bien, cuando dos menorquines se hablan frente a frente —o por teléfono, que produce el mismo efecto— usan la lengua vernácula, pero cuando tienen que comunicarse a distancia, valiéndose de la pluma o de la máquina de escribir, para decirse las mismas cosas que

se dirían de palabra, entonces cambian automáticamente de lengua, sin esfuerzo, sin violencia, como si ello fuera la cosa más natural del mundo, y adoptan para su comunicación el español. Claro que esto es el fruto de un ya largo proceso educativo, largo, aunque empezó en un período histórico muy tardío, pero que ha afectado ya a una porción de generaciones. Puede parecer un hecho antinatural —lo es, en verdad, si bien se mira—, pero es un hecho cierto, que el catalán nativo ya no se escribe en Menorca para ningún fin utilitario de la vida privada en el que no es preceptivo el uso del idioma oficial del Estado. Ni en cartas, ni en contratos, ni en libros de administración doméstica. En nada, en absoluto. Y en todos estos usos, y en muchos más, los menorquines nos valíamos de la lengua vernácula hace poco más de un siglo.

La verdad que hay que hacer constar es que el escribirla hoy, con fines exclusivamente literarios, pugna con la tendencia general y constituye una especie benemérita de artificio literario y una profesión de fidelidad al pasado que se esfuma en el transcurso de los años, a medida que, generación tras generación, nos sentimos más fuertemente incorporados a la cultura hispánica, más asimilados por ella.

Tanmateix, on el nostre estimat erudit resulta més estrany i sorprenent és quan acaba dient:

Si todo menorquín culto, por norma general, según queda dicho, puesto a escribir lo que sea, piensa en español, del poeta, y en especial del lírico, podemos afirmar que, puesto en trance de creación poética, no sólo piensa sino que siente en español. Quiero decir con estas palabras —que no contienen exageración ninguna, que no suponen un confusiónismo entre sentimiento y medio de expresión— que nuestros poetas, en el mencionado trance de creación, encuentran en la lengua española el cauce, para ellos natural, por el cual dar salida a sus sentimientos, la expresión idiomática que les permite dar forma inteligible, comunicable, a las vibraciones de su alma.³³

Un altre autor d'aquest moment que no es mereix que deixem d'esmentar és el poeta alaiorenc Arcadi Gomila Pons; el seu llibre de poemes, *Els records i orto fugaz*, es publicava a Palma l'any 1972.

De la generació dels 70 a la actualitat

En el seu conjunt, els autors d'aquesta generació es caracteritzen per reflectir els canvis produïts a la societat illenca i per la profunda crítica al sistema de

³³ *Revista de Menorca*, 1963.

valors que hi impera, sovint amb una actitud de denúncia de les injustícies de la guerra i de la postguerra. Un dels temes més freqüentats per aquesta novel·lística en els seus inicis és l'impacte social i moral que el turisme ha generat en la nostra societat. La rebel·lia, produïda pel xoc entre els ideals dels joves i el materialisme de la societat mallorquina, singularitza les novel·les d'aquests autors fins pràcticament la dècada dels vuitanta. A aquests plantejaments s'afegeix la influència del "realisme màgic", concebut com una reacció contra la visió limitada de la realitat del realisme històric, que arriba sobretot gràcies a l'èxit de la literatura hispanoamericana.

El 1968 semblava que el compromís dels intel·lectuals, poetes inclosos, amb la realitat era cosa ineludible. Enfront de l'hermetisme literari, hom propugnava un ferm humanisme cívic, la convicció que hi ha uns valors ètics i polítics irrenunciabls, presents en la poesia, en la vida de l'art i la cultura.

Es pretenia lluitar per la transformació de la realitat en la direcció de la democràcia i la justícia social, i això suposava fer-ho no sols en el terreny polític i econòmic, sinó paral·lelament, en el que correspon d'una manera genèrica a la superestructura. Llavors es parlava del "sistema" i de la lluita contra ell. I per sistema enteníem el mecanisme d'opressió dels homes i dones concrets —és a dir, l'existència de relacions de poder com a forma de realitzar la vida social. Somiàvem posar fi a l'escissió entre art i quotidianitat, cercant dissoldre l'art en la realització individualitzada de cada home i de cada dona concrets; a la recerca, doncs, de la mort de l'art, en el naixement d'un nou subjecte històric més emancipat... Paraules!

En els anys setanta, tenim una situació efervescent. Cursos d'estiu per a ensenyants, escoles de formació sindical, conferències, contactes amb intel·lectuals, curssets de català... Tot marcat per una gran generositat i voluntarisme. Són uns anys de gran activitat artística i literària. S'escriu sobre art i literatura als diaris³⁴ ("El Cànter de les Lletres" al diari *Menorca*). Se cerca trencar amb estereotips culturals i ideològics.³⁵ Poetes i artistes plàstics es mobilitzen amb

34 Avui not a faltar aquells suplementes literaris, que ens permetien des del *Menorca* escriure setmanal "El Cànter de les Lletres", o "La Columna de Foc" al diari *Última Hora*, o el Suplemento semanal de Letras, Arte y Pensamiento del *Diario de Mallorca*.

35 Un exemple: la censura havia segmentat implacablement el Muntatge Poètic. Aleshores el grup decidí substituir els versos de Brecht, Neruda, Hernández, Ferrater, etc., que havien estat censurats per l'innocu lirisme dels poemes de rem i barqueta de G. Riera, amb l'objectiu de denunciar l'art no compromès. La cosa no va anar gaire bé, en aquest sentit, perquè al públic allò li va agradar i fins i tot ho aplaudí. No va captar, doncs, el missatge, segurament massa críptic.

l'objectiu d'impedir que es consumi l'atemptat mediambiental que es preveia a l'albufera des Grau. Es fan recitals de poesia, es publiquen els quaderns Xi-bau de poesia (el núm. 4, un col·lectiu: *Poetes per la Defensa del Territori*)³⁶ es promou algun *happening*... En ells trobam la participació de poetes, músics (Traginada, CPEP, Maria Àngels Gornés, Isaac Melis...) i artistes plàstics (Pacífic, F. Calvet, A. Esbert, P. Pons, F. Florit Nin, Bep Gomila, el col·lectiu ArtSènic...). Hi ha força activitat pública: *Poemes de l'home per a l'amor i el poble*,³⁷ *Macrocosmos* a l'església de Sant Esteve (Ciutadella) provoca un gran enrenou en l'opinió pública,³⁸ *Menorca simplement...* D'aquest nucli, en sorgiran en anys successius altres importants iniciatives renovadores: el Seminari de Teatre (debats i conferències pel gener de 1973), *El Retaule del flautista* (desembre 1973), *Un baiül groc per a Nofre Taylor* (tardor de 1974)... i l'organització de les setmanes de Teatre Independent dels Països Catalans, celebrades a la plaça Nova de Ciutadella (1976 i 1977). Recordem, ho hem dit abans, l'impacte del Congrés de Cultura Catalana.

Cap als anys 80, un tret singular de la poesia catalana fou que els joves poetes donaren alternatives editorials a la difícil i a vegades humiliant edició de llibres poètics, tot endegant les seves pròpies col·leccions. D'una manera pobra, això sí; així a Mallorca (*Blanc d'ou, Tafal...*; a Campos surten *Gua-ret*, de Damià Huguet, i *Quaderns campaners*, on Ponç Pons publicarà el seu

Una altra ruptura, aquesta amb el concepte "insular", l'explica així el poeta eivissenc Jean Serra: "Entenc per poesia illenca, no pas aquella poesia feta en un lloc geogràfic determinat, que, per acord o conveni lingüístic unànime d'una mateixa comunitat d'homes, hem anomenat "illa", sinó aquella expressió de la paraula que neix de l'home quan aquest entra en contacte amb els seus propis límits (si aquests límits coincideixen amb la mar, llavors sí que en podem parlar de poesia illenca en el sentit més ortodox i literal de la paraula)". [*Jean Serra i la poesia illenca*, Suplemento semanal de Letras, Arte y Pensamiento del *Diario de Mallorca*, 21/9/1979].

36 Ja a la dècada dels 80 sortiran més experiències col·lectives: *Per la pau i la vida* (6, 1982), *Recull de poesia eròtica* (9, 1988), *Primera Mostra de Poesia Menorquina* (núm. 1 de la segona època).

37 *Poemes de l'home per a l'amor i el poble* (Muntatge poètic). Ed. Compañía DELFÍN SERRA E. y D.; Ciutadella, 1972.

38 L'estrena venia precedida de la publicació d'un *Manifest Antiburgès*. Dies després de la representació als responsables se'ls va incoar un expedient davant el Tribunal d'Ordre Públic, acusats d'haver fet onejar les banderes republicana i comunista. Tot era, és cert, pura fantasia: la bandera republicana s'havia fet onejar en el fragment abrandat del "Marat-Sade" de Peter Weiss (Mort de Marat), però era la tricolor francesa. Quant a la bandera roja de la revolució, era un drap que es va posar sobre un taüt: el mantell vermell que utilitzaven per cobrir un altar de la parròquia.

primerenc “Quadern d’amorositats i altres interferències”) com a Menorca, on Gustau Juan i jo posàvem en marxa la col·lecció Xibau de poesia, que en la primera etapa assolí editar nou números i que, actualment, és en mans de l’IME. *El Crist esquizofrènic* (Andreu Bosch), *Dins un perol d’aigua infecta* (Ponç Pons), *Poetes de Menorca per la Defensa del Territori*, un poemari de Damià Borràs, *Per la Pau i la Vida...*

Llavors la temàtica poètica i la diversitat de tendències augmenta. Des del realisme social de mitjans seixanta, amb poetes com Miquel Vanrell i Antoni Vidal Ferrando (en aquell moment era mestre d’escola a Maó) fins a la poesia experiencial, metafòrica, simbòlica... la nòmina d’escriptors s’eixampla i engrandeix. Als noms ja coneguts, s’hi afegeixen els joves Pau Faner, Pere Gomila, Jordi Vivet, Ponç Pons, Damià Borràs, Josep Portella, Ignasi Mascaró, Antoni Taltavull, Jaume Murillo, Gustau Juan, Jesús Moll, Víctor Martí, Biel Mercadal, Andreu Bosch, Josefina Salord, Josep J. Casasnovas, Llorenç Ferrer, Damià Coll, el bisbe Antoni Deig, Antoni Català, Bosco Faner, Tòful Mus, Pere Xerxa...

La generació dels 70 és, als Països Catalans, la dels poetes Narcís Comadira, Miquel Desclot, Francesc Parcerisas, Marta Pessarrodona, Salvador Jacer, Joan Navarro, etc., la dels novel·listes Terenci Moix, Montserrat Roig, Gabriel Janer, Maria Antònia Oliver, Antònia Vicens, Llorenç Capellà, Amadeu Fabregat... Aquesta generació incorpora amb tota justícia el nom d’un menorquí: Pau Faner. Com va dir Maria Aurèlia Capmany,³⁹ parlant d’aquest grup que irrompia al món editorial a la primèria dels anys setanta, havia de trobar els camins de continuïtat i de ruptura. Trencava, en primer lloc, amb l’herència d’una educació castellanitzant, descobria contra corrent el seu propi idioma i buscava la sortida cap a uns nous camins de l’estètica. Amb tot, Pau Faner és un outsider dins la literatura catalana. Des de la seva torre de Ciutadella, és un escriptor solitari, però —si em permeten el joc de paraules— també solidari, molt més del que alguns es creuen, perquè ha sabut establir uns lligams intensos amb el seu poble. Ho fa des de la commoció del fantàstic com un detonant contra la rutina i la monotonia, contra l’alienació que el poder imposa a l’home. I ho escriu amb un llenguatge amb altes cotes d’eficàcia idiomàtica com poques vegades hem trobat en la literatura recent. La capacitat creadora de Pau Faner es

39 Vegeu *L’evolució de la literatura*, ponència presentada a la reunió del PEN Club a Barcelona, l’octubre de 1978. (*Avui*, 14/10/78)

troba més enllà dels encasellaments que li han volgut donar: que si és el nostre García Márquez, que si va dur el realisme màgic a la novel·lística catalana, que si feia pensar en el Boris Vian de *L'écume des jours...* La tècnica de *L'Arcàngel* (1974) i d'*Un Regne per a mi* (1976) consisteix a situar dins els esdeveniments històrics (història local, nacional, universal —guerra civil, ensenyament en el nacional catolicisme, etc.), que més o menys tots coneixem, una trama familiar tractada des d'un caire fantàstic que la transforma en un cos artístic d'una solidesa sensacional. La fantasia és el mitjà creador: Faner l'assumeix amb tota la profunditat de les seves conseqüències. Escoltin aquests mots d'*Un Regne per a mi* (p. 51): “Perquè el que és real no es troba en relació directa del que és possible, perquè la veritat o mentida de totes les històries no es regeix segons el grau de versemblança, sinó segons la fascinació que produeix”. Alguns crítics hi han volgut veure un substrat clarament del surrealisme; es tracta de “tenir quelcom d'inextricable, que és el que diuen que tenen tots els homes capaços de rebel·lar-se”. La visió de l'absurd, del sobrenatural en imatges al·lucinants clouen cada vegada més el xoc de les seves novel·les.

A la nostra illa, rere les petges de Pau Faner, es van deixondint un seguit de persones que escriuran pàgines narratives amb més o menys fortuna. És el cas de Jesús Moll amb *Dotzena de frare* (1985), el ja esmentat Antoni Moll, que es destapa ara com a narrador (*Inventari de Minyonia*, 1986, *L'Hostal de la Sirena*, 1992, *Lluna d'Octubre*, 1996), Miquel Anglada Gelabert (Ciutadella, 1933-2002) amb *Records per a un somriure*, Josep Portella Coll (*Matèria de souvenir*, 1983, *Cavalls de cartró*, 1990, *Blues de novembre*, 1996), Damià Borràs (*El preu del marès*, 1983; *Qui la fa, la paga*, 1990), Josep M. Quintana (*Retorn a Solterra*, 1991, *Aquella nit d'Òpera*, 1994, *Oficis de tenebra*, 1998, *Els Nikolaidis*, 2006), Antoni Taltavull (*De cul de bòtil*, 1983), Antoni Català (*El Regal*, 2000), Joan Pons Pons (*No cregui el que diuen de mi*, 1991, *Nàufrags*, 1993, *Homes sols*, les novel·les juvenils *Els ecos de l'horitzó*, 1999, i *Remant cap al sol*, 2001, *El laberint de les girafes*, *Sorra a les sabates*, 2005), Esperança Camps (*Enllà de la mar*, 2004, i *Quan la lluna escampa els morts*, 2004), Maite Salord (*I del somni tot*, 1998, *Com una nina russa*, 2002, *Omplir la nit*, 2004 i *Mar de Boira*, 2004), Lluís Mangado (*Sa festa de sa lluna verda*, 1996, *Òpera prima*, 1999), Catalina Rosselló, etc.

Hi ha una narrativa que s'enfonsa entre la ficció i la realitat, en la qual el treball de l'escriptor és autoreflexiu: cerca un sentit a l'acte mateix de l'escriptura. En

aquesta recerca de sentit per a l'escriptura pròpia, l'autor va il·luminant espais de realitat que fins aleshores havien romàs a l'ombra, racons insòlits i perduts en què habitaven persones com nosaltres mateixos.

La ficció és abans que res una convenció social que requereix un aprenentatge i que comprèn l'acceptació implícita d'una mena de contracte de lectura. Però avui allò pròpiament novel·lesc és mirat de coa d'ull, es reforça la novel·la-assaig (*Sorra a les sabates*, de Joan Pons), sorgeixen noves aliances entre novel·la i història (*Aquella nit d'Òpera* o *Els Nikolaidis*, de Josep M. Quintana), s'incorporen modalitats d'escriptura que provenen del periodisme (*Quan la lluna escampa els morts*, d'Esperança Camps). Avui no s'està, doncs, per cap contracte; triomfa la literatura que postula la possibilitat de creure que el relat no és tant el resultat de la imaginació de l'autor com el producte de l'observació de la realitat.

L'efecte de realitat no es produeix per la semblança entre el món imaginat i el real, sinó perquè el lector vol creure que el discurs és emès per algú que pertany al nostre món mateix.

És cert que la ficció continua ocupant un lloc central en la cultura, però sembla que aquesta talent (fam) de ficció es basa cada vegada més en unes ganes del públic de captar àvidament la realitat. Les ficcions (literàries, cinematogràfiques, televisives) sancionades per la realitat són les que desperten més l'interès dels receptors.

Els anys vuitanta i noranta, juntament amb la introducció del català a l'escola, que ha produït un increment espectacular en el nombre de lectors potencials en la nostra llengua, la qual cosa no vol dir que els autors menorquins hagin trobat dins la nostra illa l'eco que es mereixen, ens duen la consolidació de la Plèiade menorquina, amb un superproductiu Pau Faner i l'estrella emergent imparable, Ponç Pons, l'home que viu la literatura, l'home de l'escriure; i la irrupció d'una gran poetessa, Margarida Ballester, i de nous i potents novel·listes, Joan Pons Pons, Josep M. Quintana, Esperança Camps i Maite Salord. Ah, i l'admirable treball creatiu d'Anna M. Ticoulat.

L'any 1986, el CIM crea l'Institut Menorquí d'Estudis, la transcendència del qual per a la cultura menorquina en general i per a la difusió dels coneixements literaris resta fora de dubte a la vista del camí recorregut i els fruits assaonats vint anys després.

I finalment, hem de referir-nos al grup més jove, que han guaitat sorprenentment per l'horitzó de la nostra literatura, els del Xibau 10: 2002, *una antologia*

de joves poetes menorquins i empeny amb força. Són els nostres “imparables”: Guillem Alcofea, Sílvia Pons, Òscar Bagur, Joel Bagur, Pau Janer, Biel Pons, Sara Guasteví, Tomeu Truyol, Sergi Cleofè, Clara Elorduy, Tomeu Vanrell, Jordi Florit...

Tocam a la fi, que ja és hora de la queda, i, com diu l'amo en Joan a *Foc i Fum*, “a la queda és de raó, que sa porta havíem de prendre, tant si volíem com no”. Jo continuaria entrant en l'obra dels nostres estimats autors, però ja he esgotat el dipòsit de paciència de tots vostès. Per tant, en síntesi brevíssima, heus aquí la cloenda a aquest repàs de cent anys.

La literatura catalana a Menorca en el recte camí de la normalitat.

1) La llengua catalana, en tota la seva rica diversitat, però amb la unitat necessària, és el vehicle d'expressió segur dels nostres literats. Tanmateix, el nostre Ponç Pons es demanava al seu *Dillatari* “de què serveix tenir grans poetes si la llengua es mor i els que la parlen no la valoren ni estimen?”⁴⁰

2) La tradició d'on es parteix és la totalitat de la literatura produïda en català, de tot arreu del domini lingüístic. I d'aquí a la universalitat.

3) La temàtica s'ha diversificat: ja no trobam només una literatura culta “seriosa”. Continuem sent deficitaris en literatura d'humor, irònica o crítica. Però tenim poetes que saben tractar poèticament qualsevol tema. Novel·listes que fan intimisme, novel·la negra, policíaca, històrica i de saga, realisme i raó fabuladora, lirisme, memorialisme, etc.

4) Tanmateix, des del temps dels enterradors de sa cova des Càrritx o de la cova des Mussol (1.000 anys aC), sembla que els menorquins estam sotmesos a un fort sentit tel·lúric; ens atreu poderosament l'illa, malgrat que Àngel Ruiz i Pablo digui que “tota ella és de granit”, que no ho ha estat mai.

5) Els nostres mites. Per temps fou el mite de “la resistència” (l'ullastre). També una visió ideològica d'una illa-univers, on habita un poble essencial que se sobreposa als “dominadors”. El poble menorquí, vist com a un producte de gresol: barreja de cartaginesos, romans, bizantins, àrabs, aragonesos, catalans, espanyols, anglesos i francesos... per tornar a ser “definitivament” espanyols. La qual cosa dóna a aquest relat de la nostra història un sentit teleològic, que es dirigiria des dels temps dels inicis a un destí definitivament espanyol; a la

40 Ponç Pons: *Dillatari*, Quaderns Crema, 2005, p. 62-63.

vegada, aquest discurs servia per negar la catalanitat pròpia. Aquest tòpic serà fet bocins per la generació de la democràcia. Després tenim la imatge d'una illa oberta i acollidora, de gent generosa i llesta (*Nocturn per a una illa*, de P. Gomila); l'advertiment de Ponç sobre una illa destruïda i malmesa per la incúria dels mateixos insulars, on els mateixos menorquins som insensibles: “Crec que estam acabats. / No tenim salvació. / Ells són més i la llengua / que parlam és mig morta. / Semblam indis assetjats, / aborígens vençuts, / sers humans avortats. / Territori envaït, / veim morir lentament / els paisatges de l'ànima. / Som allò que se'n diu / pobles colonitzats, / en el fons no tenim / cap consciència de pàtria. / Fills d'un bell paradís / de paraules fermades, / hem venut el futur / per ser part, postmoderns, / d'un caòtic desastre. / ¿Vols que ho digui més clar? / No hem tingut dignitat / ni consciència de poble. / Hem llançat al carrer / tots els símbols d'antany / i hem fet grisos festers / de vergonya i origen. / Som una illa d'estranyts...”⁴¹ Per a Ponç la salvació, només es trobarà en la literatura.

6) Les limitacions dels nostres escriptors són, si fa no fa, les mateixes que tenen els altres autors d'una llengua nacional minoritària i minoritzada (en lluita, però, per deixar de ser-ho). La síndrome “illa” es pot haver anat dissolvent, però encara és operativa.

7) Abastam tots els gèneres. Ha sorgit a la fi un periodisme de qualitat en català amb voluntat literària i assagística (Ignasi Mascaró, Miquel À. Limón, Àngel Mifsud, Josep M. Quintana, Ponç Pons, Fina Salord, Emili Pons, etc.). Fins i tot hi ha qui ha intentat fer assaig. El que més fluïxeja és, tal volta, el teatre (dues peces i una traducció de Pau Faner no són gairebé res). Paradoxalment a Menorca es dona el premi de teatre més ben dotat econòmicament de l'Estat espanyol...

8) El mapa de Menorca ofereix autors a gairebé totes les poblacions.

9) Les dones han deixat de ser una excepció en la literatura de Menorca; actualment tenen una forta i destacada presència: Margarida Ballester, Josefina Salord, Esperança Camps, Maite Salord, Sílvia Pons, Clara Elorduy, Sara Guasteví...

10) Tenim mitja dotzena d'autors que guaiten amb força al panorama literari català i ho fan amb personalitat pròpia, editen fora de l'illa i s'hi han obert camí: Ponç Pons, Pau Faner, Joan Pons, Margarida Ballester, Esperança Camps, Josep M. Quintana, Maite Salord, Pere Gomila...

41 Ponç Pons: *ibídem*, “Els dies antics”, p. 42.

11) Tenim un parell de dotzenes de creadors força dignes, la qual cosa no està gens malament en una illa de 700 i escaig quilòmetres quadrats i vuitanta-quatre mil habitants.

12) Les institucions han propiciat l'edició (IME: Petit format, Xibau, coedicions...) i a Menorca també han sorgit editorials (Nura, Menorca, Segle XXI, Col·lectiu Folkloric...). Però, a més a més, P. Faner, P. Pons, J. Pons, Margarida Ballester, E. Camps, M. Salord, A. Moll i J. M. Quintana han editat llurs obres en editorials catalanes, balears i valencianes de força solidesa empresarial (Proa, Columna, La Magrana, Moll, Leonard Muntaner editor, Bromera, Ed. de la Diputació de València, etc.), la qual cosa els dona una projecció més segura dins la massa de potencials lectors en llengua catalana. Probablement ens hauríem de remuntar a À. Ruiz i Pablo, que edità a editorial L'Avenç de Barcelona, per trobar un antecedent de normalitat. Participen, doncs, en el màrqueting literari, les presentacions, l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, la subjecció al raser de les vendes, etc.

13) Els nivells de lectura i de lectura en català s'han multiplicat per tres en els darrers vint-i-cinc anys, tot i així encara no podem dir que s'hagi assolit la normalitat; però s'ha avançat molt.

14) Quant a l'estímul a la creativitat, hi ha el Premi Born de Teatre i, especialment destinats a autors novells, el Premi de Narració curta "Illa de Menorca", el premi Ateneu de Literatura, el premi Contarella per a narrativa infantil i juvenil; la biennial literària de Sant Joan; el Premi Josep Vivó de glosa escrita, el premi À. Ruiz i Pablo i el Francesc d'Albranca, que convoquen respectivament els ajuntaments des Castell i el de Ferreries, i potser me'n deix algun més.

15) "Crític" és aquell que és capaç de discutir, jutjar i discernir. Aquesta capacitat requereix el talent de mirar els dos costats de les qüestions i, després, amb calma, triar. I quan un crític tria enfocar el seu judici per la via negativa, amb tot el dret del món, ho ha de fer des del màxim respecte i la màxima comprensió de l'autor com a escriptor i com a persona. La finalitat de la tasca del crític no és el lluïment personal sinó l'enaltiment de la cultura. Per tant, ens manca una crítica literària i teatral amb capacitat d'incidir sobre els lectors.

16) Els lectors veuen els poetes com l'única possible aproximació a un àmbit sagrat. Veuríem igual Menorca i els menorquins sense els nostres escriptors?

17) Menorca s'ha reincorporat a la Literatura. *Deo gratias!* La literatura for-

ma part de l'especificitat d'un poble, al costat del seu folklore, la llengua, la natura, el paisatge, l'arquitectura, la història o els menjars. L'esforç de preservació i projecció d'aquest patrimoni rep un nom: patriotisme. Fora bromes. Torn a una cita de Ponç Pons: "Dic: 'Pàtria'. Riuen. / Dic: 'Terra'. Hi fan hotels."⁴² Aquest patrimoni el volem a disposició de tothom —començant per nosaltres mateixos— i també el volem augmentar amb incorporacions i aportacions "no substitutòries ni destructives". I és així com, en aquest món d'intercanvis globals, de la circulació universal de modes i formes de vida, llengües... —és a dir en el context d'una hipotètica tendència a la uniformitat i a la indiferenciació—, és necessari, justament, mantenir el valor de la diferència. El manteniment de la diferència —conscient i visible per a "nosaltres" des de dins, perceptible per als "altres" des de fora—, això no és tancament ni regressió, sinó aportació i obertura. La literatura menorquina que, en temps passats, va viure massa aïllada i provincianament "regionalitzada", ara viu oberta al món. De la qual cosa ens en felicitem. Ara bé: un sa rebuig a l'essencialisme no s'ha de confondre amb l'acceptació de la pròpia inexistència, o del suïcidi.

18) Donem-los les gràcies, als nostres escriptors, i preguem als déus que de lectors no en manquin!

42 Ponç Pons: *ibídem*, p. 152.